

XIX. YÜZYILDA KIZILDENİZ'DE AVRUPALI GÜÇLER VE OSMANLI HÂKİMİYETİ

Durmuş Akalın*

Giriş:

Kızıldeniz Arap Yarımadası ile Afrika kıtası arasında yer alan bir denizdir. Bu deniz etrafında birçok toplum tarih boyunca yerleşmiş, ayrıca son derece önemli bir noktada bulunmasından dolayı birçok siyasi ve askeri gelişmeye de ev sahipliği yapmıştır. Kızıldeniz, etrafındaki siyasi ve askeri hadiseler kadar ismi ile de ilgi uyandırmıştır. Bu denize Yunanlılar eskiden *Erytrea Sea* adını veriyorlardı.¹ Strabo'ya göre Kızıldeniz ismi suyunun renginden gelmektedir. Bu da ona göre güneş ışıklarından ya da etraftaki çevreleyen dağların yansımından ileri geliyordu.² Ünlü Alman coğrafyacı Karl Ritter ise Kızıldeniz isminin Arabistan'ın güneybatısındaki Himyerilerden geldiğini ifade etmektedir. Araplar Suriye ve Mezopotamya taraflarında yaşayanları tarif etmek için Ahmar ifadesini kullanırlardı.³ Profesör Haupt ise Kızıldeniz'in kuzeyinde şimdiki Süveyş Kanalı'nın bulunduğu alandaki

* Yrd. Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (daka-lin@pau.edu.tr)

1] Sarah F. Hoyt. "The Name of the Red Sea," *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 32, No. 2, American Oriental Society, 1912, p. 115.

2] Sarah F. Hoyt, *a.g.m.*, p. 117.

3] Sarah F. Hoyt, *a.g.m.*, p. 117.

göllerin suyunun görüntüsü kırmızı olduğundan ve bu göller de Kızıldeniz'in bir devamı gibi görüldüğünden böyle bir isim verildiğini söylemektedir. Haupt'a göre Strabo haklıydı. Çünkü Kızıldeniz'in suyu kırmızımsı bir görüntü alıyordu.⁴

Osmanlı Devleti, Yavuz Sultan Selim ile Mısır'ı kontrolü altına aldı. Bu gelişme Kızıldeniz'e doğru Osmanlı Devleti'nin ilerlemesini sağladı. Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'e doğru ilerlemesi aslında toprakları genişletme amacından öte Hint Okyanusu'nda nüfuzunu arttırmış ve her geçen gün Kızıldeniz'e biraz daha sokulan ve Kutsal Toprakları tehdit eden Portekizlilerin ilerlemesine karşı oldu. Mısır'ın alınmasından önce Kızıldeniz'de Portekizliler her geçen gün etkinliklerini arttırırken onlara bu cephede karşı koyabilecek ve mani olabilecek tek güç olan Memlükler ise içinde buldukları siyasi karışıklık gereği duruma müdahale edememişler yahut konunun ciddiyetini anlamamışlardı.⁵ Bu nedenle Portekizliler ile mücadele daha çok Osmanlılara kalmıştı.⁶

Portekizliler, Vasco do Gama'nın 1498'de Ümit Burnu'nu keşfiyle Hindistan'a daha kısa yoldan ve okyanustan ulaşmayı başarmışlardı. Tarihi Kızıldeniz-Mısır-İskenderiye-Doğu Akdeniz ticaret güzergâhı bu keşifle değişmiş, Portekizlilerin Kızıldeniz girişindeki Sokotra Adası'yla Basra Körfezi'nin girişi olan Hürmüz Boğazı'nı zapt etmesiyle, doğunun ticari mallarını Akdeniz'e götüren yollar Müslümanlar için kapanmıştı.⁷ Portekizlilerin Kızıldeniz güzergâhını baharat naklinde aktif olarak kullanmaya başlamaları Memlükler ve Osmanlılardan başka Venedikliler için de büyük bir tehditti. Zira Akdeniz taşımacılığı sayesinde büyük kazanç elde eden Venedik'in Avrupa'daki kilit rolü tehlikeye düşmüş, Venedik'teki meşhur Rialto Limanı önemini yitirmeye başlamıştı.⁸ Gelişmeler eski ticaret yolları üzerinde köklü

4] Sarah F. Hoyt, *a.g.m.*, p. 118.

5] Burak Gani Erol, "Coğrafi Keşifler ve Memlükler ile Portekizliler Arasındaki Mücadeleler," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 24, 2013, s. 112.

6] Durmuş Akalın, "Aden'in İşgali ve İşgalden Sonra Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'de Aldığı Tedbirler," *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 2014, s. 358.

7] Reyhan Şahin Allahverdi, "Kızıldeniz'de Osmanlı Hâkimiyeti: Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Habeşistan Beylerbeyliği (1561-1567)," *Studies of the Ottoman Domain*, Cilt 3, Sayı 5, 2013, s. 35.

8] Burak Gani Erol, *a.g.m.*, s. 113.

değişiklikler ortaya çıkarmaya başlayınca 1525’te Selman Reis kumandasındaki donanma, Babü’l Mendeb Boğazı’nı geçerek Hint Okyanusu’na açılmış, önemli bir ticaret merkezi olan Aden’i almaya teşebbüs etmişse de büyük bir Portekiz donanmasının geldiği duyulunca çekilmek zorunda kalınmıştı.⁹

Mısır’ın Osmanlılar tarafından alınması Hicaz taraflarına da tesir etti. Osmanlı Devleti, 1517’de Memlûk Devleti’ne son verince Yemen ve Hicaz Osmanlı hâkimiyetine girdi.¹⁰ Mısır’ın alınmasında sonra bu devletin nüfuzu altında bulunan Mekke ve Medine havalisi de Osmanlı hâkimiyetini tanımış ve o sırada Mekke Emiri bulunan Şerif Berkat bin Muhammed Haseni, Mekke’nin anahtarını Yavuz’a teslim ederek Osmanlı Devleti’ne bağlılığını bildirmiştir.¹¹ Osmanlı idaresine girdikten sonra bir vilayet olan Hicaz, valiler tarafından yönetilmiştir. Bunun yanında validen başka Peygamber soyundan ve sınırlı yetkilere sahip bir de emir bulunmuştur.¹²

Mısır’ın Osmanlı idaresine geçmesinden hemen önce Kansu Gavri, Yemen’i 1515’te ele geçirerek kontrolü altına aldı. İki yıl sonra Osmanlı Devleti, Memlûkleri ortadan kaldırdınca buradaki birlikler de Osmanlı hâkimiyetini tanımak zorunda kaldılar.¹³ Mısır’ın Osmanlı Devleti tarafından alınmasıyla birlikte Memlûklerin kontrol ettiği baharat ticareti Osmanlıların eline geçti. Böylece Osmanlılar Portekizlilerin elinde tutmaya çalıştığı bu ticareti bir miktar kıvrarak Mısır ve İstanbul’a baharat yüklü birçok geminin kendi kontrollerinde gelmesinin de önünü açmış oldular.¹⁴ Bu ticaret için Yemen son derece önemli bir noktadaydı.

9] Reyhan Şahin Allahverdi, *a.g.m.*, s. 37.

10] Reyhan Şahin Allahverdi, *a.g.m.*, s. 35.

11] Mustafa Bostancı, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Hicaz’da Hâkimiyet Mücadelesi,” *Akademik Bakış*, Cilt 7 Sayı 14, 2014, s. 118.

12] Mustafa Bostancı, *a.g.m.*, s. 118.

13] Durmuş Akalın-Selim Parlaş, *XIX. Yüzyılda, Doğu Afrika’da Osmanlılar ve İtalyanlar*. Kesit Yayınları, İstanbul, 2015, s. 13; John Baldry, “Al-Yaman and the Turkish Occupation 1849-1914,” *Arabica*, T. 23, Fasc. 2, Brill, 1976, p. 158.

14] Giancarlo Casale, “The Ottoman Administration of the Spice Trade in the Sixteenth-Century Red Sea and Persian Gulf,” *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 49, No. 2, Brill, 2006, p. 172.

Yemen'in Osmanlı idaresine girmesinden sonra bir dizi karışıklık çıktı. Bunun yanında Portekizlilerin Aden Körfezi'ndeki nüfuzunda Osmanlı hâkimiyetini sarsma ihtimali vardı. Bunun üzerine 22 Haziran 1538'de Hadım Süleyman Paşa idaresindeki 74 parçalık donanma Aden önlerine geldi. Yanına çağırıldığı Aden Emir'ini geminin direğine astıran Süleyman Paşa kolayca Aden'i zapt etti. Buraya Behram isimli şahsı sancak beyi olarak tayin etti.¹⁵ Böylece Osmanlı idaresi kesin olarak sağlanmıştır. Ancak 1636'da Yemen'de İmam Muhammed, Osmanlı kontrolünden çıkmayı başardı ve otoritesini Yemen'de Hadramut ve Asir arasında tesis etmeyi başardı.¹⁶

Hadım Süleyman Paşa, hem Mısır'ın idaresinde hem de Kızıldeniz'deki Osmanlı varlığının sağlanmasında önemli bir rol üstlendi. Paşa, Hint ve ardından yapılan Yemen seferi dönüşünde Kızıldeniz'de Kuseyr Limanı'nda karaya asker çıkarmış ve bu seferlerde yanında bulunan Özdemir Bey'i Habeşistan'ın fethiyle görevlendirmişti.¹⁷ Özdemir Paşa, Kızıldeniz'in Afrika sahillerinde önemli bir görev üstlendi. Babası Özdemir Paşa'nın vefat etmesi üzerine Osman Paşa, Habeş beylerbeyi oluncaya kadar adet üzere oranın ileri gelen beylerinden birisi bu görevi vekâleten yürütmüştür. Ardından bir miktar kuvvetle Osman Paşa bölgeye gelmiştir. 1561'de böylece Osman Paşa, Habeş beylerbeyi olarak göreve getirilmiştir.¹⁸

Kızıldeniz'deki deniz kuvvetlerine kumanda eden mevkinin ismi Süveyş Kaptanlığı idi. Donanmanın ismi ise Bahr-i Ahmer filosu adını taşımakta idi. Bu tabirler XVI. yüzyılın ilk yarısında kullanılmış olup o devirlerdeki Osmanlı Devleti'nin güney sularındaki ilgisinin sınırlarını da göstermektedir. XVI. yüzyılın ortalarından sonra Bahr-i Ahmer filosunun ismi Hint donanması olup bunu yöneten kimsenin işgal ettiği mevkinin ismi de Hint Kaptanlığı oldu.¹⁹ Selman Reis tayin edilmiş

15] Cengiz Orhonlu, "XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar," *Tarih Dergisi*, XII/16 (Eylül 1961), s. 14-15; Durmuş Akalın, *a.g.m.*, XXIX/2, 2014, s. 359; Reyhan Şahin Allahverdi, *a.g.m.*, s. 37-38.

16] John Baldry, *a.g.m.*, 1976, p. 158; Durmuş Akalın, *a.g.m.*, XXIX/2, 2014, s. 359.

17] Reyhan Şahin Allahverdi, *a.g.m.*, s. 39.

18] Reyhan Şahin Allahverdi, *a.g.m.*, s. 40-41; Durmuş Akalın-Selim Parlaz, *a.g.e.*, 2015, s. 15-16.

19] Cengiz Orhonlu, "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis," *Belleten*, XXXIV/34 (Nisan 1970),

ilk Süveyş kaptanı idi. Hint Kaptanı ünvanı ile ilk tayin Ferhad Bey’e aittir. O 1547’de Yemen beylerbeyi olarak tayin edilince meşhur Piri Reis ona halef oldu.²⁰ Osmanlı Devleti, Mısır’ı kontrolü altına aldığı sırada Kızıldeniz’de ticari hareketliliği en yüksek limanlar ise Yenbu, Cidde, Sevakin, Süveyş ve Moha idi.²¹

Mısır’ın fethi ile karadan Nubya, Habeşistan ve Zengibar gibi ülkelerle, denizden ise Aden ve Hindistan ile doğrudan temas geçildi. Mısır’ın güneyinde bugünkü Sudan’a tekabül eden Nubya müstakil şeyhlikler halinde idi.²² Habeşistan gerek Kızıldeniz ve gerekse Hint denizinde sahillere sahip olması dolayısıyla, doğu ticaretinin kontrol edilebilmesi için çok önemli bir mevkie sahipti. Portekizliler kendileri gibi Hristiyan olan Habeşistan ile misyonerler vasıtasıyla devamlı bir münasebet kurmuşlardı. Habeşistan’a dayanarak Kızıldeniz’de tutunmaya, hiç olmazsa Babü’l Mendeb’i kapayarak Osmanlıların denizden Hindistan ile ilgilenmelerine engel olmak istediler. Bu bakımdan Habeşistan’ı kendileri için tabii müttefik kabul ederek onunla daha 1520’den itibaren sıkı bir şekilde ilgilendiler.²³ Buna karşılık son derece kritik bir konumda olan Kızıldeniz’de Doğu Afrika sahillerinin iç kısımları ile irtibatında önemli bir rolü olan sahil şehirlerinden Sevakin ve Musavva, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı sınırlarına dâhil edildi ve yaklaşık 300 yıl boyunca Osmanlı idaresi altında kaldılar.²⁴

1. Napoleon Bonapart’ın Mısır Seferi ve Mehmed Ali Paşa’nın Yükselişi:

Avrupalı denizci devletlerin Mısır ve Kızıldeniz’de etkin olmalarında Memlük Ali Bey’in Mısır’da kısa süren isyanı sırasındaki yöne-

s. 235.

20] Cengiz Orhonlu, *a.g.m.*, 1970, s. 236.

21] Cengiz Orhonlu, *a.g.m.*, 1961, s. 8-9.

22] Cengiz Orhonlu, *a.g.m.*, 1961, s. 1.

23] Cengiz Orhonlu, *a.g.m.*, 1961, s. 17.

24] Durmuş Akalın-Selim Parlaz, *a.g.e.*, 2015, s. 113; Kenneth J. Perkins, “The Best Laid out Town on the Red Sea: The Craetion of Port Sudan, 1904-09,” *Middle Eastern Studies*, Vol. 27, No. 2, Taylor&Francis, 1991, p. 283.

ticiliği büyük rol oynadı. Bu isyan sırasında yabancılara yaklaşan ve onlara bazı imtiyazlar veren Ali Bey, Avrupalıların Kızıldeniz'e sokulmalarında önemli bir rol oynadı.²⁵ Ali Bey, Mısır'ı uluslararası ticarete açmak istedi. Bunun için de bazı İngilizler Mısır'la bu hususları görüşmek üzere bir araya geldi.²⁶ Bu kapsamda George Baldwin, Mısır'daki İngiliz ticaretinin gelişmesi için en fazla gayret gösteren isimlerden biri oldu.²⁷ İngiliz tüccar Baldwin 1784'te Hindistan'a giden daha kısa yol olarak Kızıldeniz'in imkânlarını görmüştü. Ancak 1830'lara kadar İngilizler Mısır üzerinden Hindistan'a giden yollarla pek ilgilenmediler.²⁸ Bundan sonra XIX. yüzyılın başında önemli bir gelişme olarak Napoleon Bonapart'ın Mısır seferi dikkatleri üzerine çekti.

XIX. yüzyılla birlikte Osmanlı Devleti'nin bir süredir devam eden gerileme süreci daha da belirgin hale geldi. Bu dönemde Avrupalı devletlerin doğu dünyasında daha fazla görünmeleri ve siyasi-askeri gelişmelerde belirleyici rol oynamaları ile teknolojik gelişmeler bunda en dikkat çekici noktaları oluşturdu. Bu dönemde Osmanlı toprakları arasında yer alan Mısır'ın önemi daha da arttı. Böylece Avrupa siyasi mahfillerinde Mısır'la ilgili hesaplar ve tasarılar dikkat çekmeye başladı. Üstelik Mısır hızla büyüyen ve gelişen bir yerdi. XIX. yüzyılın başında yaklaşık 3.853.633 olan Mısır nüfusu yüzyılın sonunda 9.882.823'e varmıştı.²⁹ 1800'de Mısır'ın nüfusu belki de tarihinde en düşük rakama ulaşmıştı. Bu tarihlerde Kahire'nin nüfusunun da yaklaşık 210.910 civarında olduğu düşünülüyordu.³⁰ Bu rakamlar Mısır'ın ne kadar zor bir dönemden geçtiğini gösteriyordu.

25] David Kimche. "The Opening of the Red Sea to European Ships in the Late Eighteenth Century," *Middle Eastern Studies*, Vol. 8, No. 1, Taylor&Francis, 1972, p. 66-67; Durmuş Akalın. *Süveyş Kanalı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 141.

26] Edward Ingram. "From Trade to Empire in the near East: I: The End of the Spectre of the Overland Trade 1775-1801," *Middle Eastern Studies*, Vol. 14 No. 1, Taylor&Francis, 1978, p. 4.

27] Edward Ingram, *a.g.m.*, 1978, p. 6; Durmuş Akalın, *a.g.e.*, 2015, s. 142.

28] Frank E. Bailey. "The Economics of British Foreign Policy 1825-50," *The Journal of Modern History*, Vol. 12 No. 4, The University of Chicago Press, 1940, p. 453-454.

29] Justin Mc Carthy. "Nineteenth-Century Egyptian Population," *Middle Eastern Studies*, Vol. 12, No. 2, Taylor&Francis, 1976, p. 33-34.

30] Durmuş Akalın. *a.g.e.*, 2015, s. 24-25; Justin Mc Carthy, *a.g.m.*, p. 1-3.

Napoleon Bonapart, Mısır’ı Hindistan’a ulaşma noktasında son derece stratejik bir noktada görüyordu. Bu nedenle 1798’de emrindeki askerlerle birlikte Mısır’a çıktı. Mısır’a çıktıktan sonra ilgilendiği en önemli başlıklardan biri de Süveyş Kanalı’nı canlandırmaya çalışmak oldu.³¹ 1798’de Fransa’nın Mısır’a girmesi ile birlikte İngilizler, Hindistan’a giden yollar üzerinde daha hassas davranmaya başladılar. Aynı zamanda Mısır’da kendisinden başka hiçbir gücün nüfuz kazanmasına müsaade etmemeye özen gösterdiler.³² İngiltere’nin Hindistan ile olan bağlantısı çok önemliydi. Aynı zamanda dünyanın diğer yerlerinde de baskın bir güç olma yolunda ilerliyordu.³³ Bu nedenle yeri geldiğinde askeri seçeneklerin de İngiltere tarafından göz ardı edilmediği görülüyordu.

7 Aralık 1798’de Napoleon’un komutanlarından General Bon, Süveyş’i ele geçirdi.³⁴ Bunun üzerine İngiltere, Napoleon Bonapart’ın Mısır’da bulunduğu süre zarfında Fransızların Kızıldeniz’in güneyine inme tehlikesi nedeniyle bir dizi tedbir aldılar. Bu kapsamda Blankett’e bağlı güçler Kızıldeniz’deki Perim Adası’na çıktı. Ardından Aden’de İngiliz nüfuzu artırıldı.³⁵ Napoleon’un Mısır’da bulunduğu sırada buradaki Fransız varlığı Hindistan’ı ve İngilizleri fazlasıyla tehdit ediyordu. Bu nedenle İngilizler Maskat İmamı ile ilişkileri geliştirdiler. Amiral Blankett, Moha’ya ulaştı ve Kızıldeniz’de devriye görevi ile İngiliz donanmasını bulundurdu. Bunun yanında 1799’da 300 kişilik bir kuvvet ve Albay Murray komutasındaki İngiliz birlikleri Perim’i işgal etti.³⁶ Bu işgal Fransa’nın Kızıldeniz üzerinden Hint Okyanusu’na

31] John Baldry, “The Yamani Island of Kamaran during the Napoleonic Wars,” *Middle Eastern Studies*, Vol. 16, No. 3, Taylor&Francis, 1980, p. 248-249.

32] Halford L. Hoskins, “British Policy in Africa 1873-1877: A Study in Geographical Politics,” *Geographical Review*, Vol. 32, American Geographical Society, 1942, p. 140.

33] Fred H. Lawson, “International Regimes and Commercial Hegemony: control of the Arabian Littoral 1800-1905,” *The International Review*, Vol. 5, No. 1, Taylor&Francis, 1983, p. 87.

34] Durmuş Akalın, “İngiltere ve Osmanlı Devleti Arasında Perim Adası (1798-1914),” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 56, 2014, s. 240; John Baldry, , *a.g.m.*, 1980, p. 249.

35] Fred H. Lawson, *a.g.m.*, p. 84.

36] Durmuş Akalın. *a.g.m.*, Sayı 56, 2014, s. 242; John Baldry, *a.g.m.*, 1980, p. 250.

çıkmasını engellemek için yapılmıştı.³⁷ Babü'l Mendeb'de Fransızları durduracak başka tedbirler de alındı ve İngilizler bu kapsamda Mekke şerifi ile bazı temaslar gerçekleştirdiler.³⁸

Bu tedbirler yanında 1798'de Maskat'taki İngiliz yetkili, İmam ile bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre Fransız gemilerinin limana girmesi yasaklanacak ve East India Company'e ait gemiler limanda ve İmam'ın kontrolü altındaki topraklarda faaliyet gösterebilecekti.³⁹ 1805'te Fransızlar Kızıldeniz'deki İngiliz varlığını kırmak için bazı teşebbüslerde bulundular. Önde gelen yerel liderlerle bazı temaslar gerçekleştirdiler. Ayrıca Kızıldeniz'de son derece önemli bir nokta olan Kamaran Adası'na yerleşmek için gayret gösterdiler.⁴⁰ Ancak Mısır'da olduğu gibi Kızıldeniz'de istedikleri etkinliği ne kadar gayret gösterebilirler de elde edemediler.

Siyasi ve askeri gelişmeler yanında East India Company, 1806'da Moha'daki kahve ticaretini ele almak için yoğun bir çaba gösterdi.⁴¹ Maskat, Aden ve Moha Aden Körfezi'ne yakın önemli ticari limanlardı. Buralar XIX. yüzyıl boyunca da önemini korudu.⁴² XVIII. yüzyılın sonunda Napoleon Bonapart'ın Mısır seferi ve tekrar Süveyş Kanalı tartışmaları üzerine ilgiyi çekmesi Kızıldeniz'in önemini de arttırdı. Böylece yaklaşık 100 yıl önce Leibnitz'in XIV. Louis'e yaptığı tekliften sonra bölge üzerine yabancıların ilgisi sürekli bir artış gösterdi.⁴³ Napoleon'un etkin olduğu dönemde dünyada baskın bir güç yoktu. Bu nedenle devletlerarasında yoğun bir rekabet söz konusuydu. Bunun yanında ticarete açık kapı ve serbestiyet söz konusuydu. Ancak Napoleon'un tehdit olmaktan çıkmasıyla birlikte İngiltere'nin dünya

37] Robert R. Robbins. "The Legal Status of Aden Colony and the Aden Protectorate," *The American Journal of International Law*, Vol. 33, No. 4, American Society of International Law, 1939, p. 701.

38] John Baldry, *a.g.m.*, 1980, p. 250.

39] Durmuş Akalın, "XIX. Yüzyılda Aden Körfezi'nde Avrupalı Güçler ve Osmanlı Devleti", *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi*, Saraybosna, 4-5 Mayıs 2015, s. 57; Fred H. Lawson, *a.g.m.*, p. 84.

40] John Baldry, *a.g.m.*, 1980, p. 252.

41] Fred H. Lawson, *a.g.m.*, p. 84.

42] Fred H. Lawson, *a.g.m.*, p. 88.

43] David Kimche, *a.g.m.*, p. 63-64; Durmuş Akalın, *a.g.e.*, 2015, s. 21-22.

siyasetindeki ağırlığı daha da artmaya başladı. Bu durum haliyle Kızıldeniz’i de etkiledi.⁴⁴

Napoleon’la mücadele kapsamında Mısır’a gelen ve şartların getirdiği fırsatlardan çok iyi şekilde yararlanan Mehmed Ali Paşa bir süre sonra Mısır’da dikkat çeken bir isim oldu. İlk önce kendini Mısır’da kanıtlayan bu isim ardından Osmanlı Devleti tarafından da vali olarak tanındı. Napoleon Bonapart’tan sonra Mısır’da yavaş yavaş kendisini gösteren İngiliz etkisini kırarak yeni bir süreci başlattı. Mehmed Ali Paşa, Mısır’da kontrolü eline aldıktan sonra çevresiyle de ilgilenmeye başladı. İlk dikkat çeken yerlerden biri de Hicaz oldu.

Hicaz tarih boyunca ve ekonomik açıdan Mısır’la bağlantılı idi. Bu noktada Mehmed Ali Paşa’nın Mısır’da hâkimiyeti eline almasıyla birlikte Hicaz tarafları ve Arap Yarımadası’nın Kızıldeniz sahilleri Mısır kontrolüne geçti.⁴⁵ Bu durum İngiltere’yi rahatsız etti. Napoleon Bonapart’tan kurtulan İngilizler şimdi de Mehmed Ali Paşa ile uğraşmak zorunda kalıyordu. Bu nedenle Mehmed Ali Paşa daha ilk zamanlarından itibaren İngilizler ile pek de iyi ilişkiler geliştiremedi. Bu kapsamda 1811 yılında Mehmed Ali Paşa, İngiltere’den bir fırkateyn almak istedi. Ancak İngiltere, Mehmed Ali Paşa’nın hırslarının farkında olduğundan bu satışı kabul etmedi.⁴⁶ Buna rağmen Mısır’ın Kızıldeniz üzerindeki etkisi gün geçtikçe arttı.

Mehmed Ali Paşa, İngiltere’nin Yemen ve Basra üzerindeki etkisini kabul etmek istemedi. Kendisinin de Kızıldeniz üzerine olan ilgisi İngiltere’yle yakınlaşmasına mani teşkil ediyordu.⁴⁷ Mehmed Ali Paşa’nın güçlenmesi ile birlikte İngiltere’nin Basra Körfezi ve Kızıldeniz üzerindeki etkisi daha da arttı. Bu durumda İngilizler tedbir olarak Hindistan ve Süveyş arasında bağlantıyı kuvvetlendirdiler. Tam da bu dönemde İngilizlere ait bir keşif gemisi Kızıldeniz’de bazı keşifler yaptı.⁴⁸

44] Fred H. Lawson, *a.g.m.*, p. 85.

45] M. Abir, “Modernisation, Reaction and Muhammad Ali’s Empire,” *Middle Eastern Studies*, Vol. 13, No. 3, Taylor&Francis, 1977, p. 295; Durmuş Akalın, “II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı-Mısır Sınır Tartışmaları ve Hafir Kasabası,” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/28, 2014, s. 51.

46] M. Abir, *a.g.m.*, p. 295.

47] M. Abir, *a.g.m.*, p. 295.

48] M. Abir, *a.g.m.*, p. 300.

Mehmed Ali Paşa'nın Kızıldeniz ve Arap sahillerinde yayılmasında anahtar rol oynayan bir gelişme oldu. 1831-1832'de Muhammed Ağa (Türkçe Bilmez) şeriften aldığı onay ile Cidde'ye vali oldu. Ardından Mehmed Ali Paşa ile arasında bir gerilim görüldü. Mehmed Ali Paşa ise bölgeye müdahale etmek için ortaya çıkan bu fırsatı kaçırmadı.⁴⁹ 1832'de Türkçe Bilmez, Cidde'de Mehmed Ali Paşa'nın otoritesine karşı bir hareket başlattı. Osmanlı Devleti de bu işte Türkçe Bilmez'i destekledi. Bir süre sonra Hudeyde, Zebid ve Moha'yı kontrolü altına aldı. Bunun üzerine Mehmed Ali Paşa'ya bağlı kuvvetler 1837'de Babü'l Mendeb'e kadar olan tüm Kızıldeniz sahillerini kontrol altına aldılar ve buralar Mısır idaresine girdi.⁵⁰ Ancak bu durum İngiltere tarafından çok tehlikeli görüldüğünden kısa süre sonra İngilizler 1839'da Aden'i ele geçirdiler. Bir süre sonra da (22 Nisan 1840) ortaya çıkan şartlar gereği Mehmed Ali Paşa, Yemen'i tahliye etmek zorunda kaldı.⁵¹ 1840'ta Avrupalı güçler Mehmed Ali Paşa'yı Hicaz'dan çıkması için de zorladı. Mehmed Ali Paşa'nın bölgeyi terk etmesiyle birlikte Osmanlı Devleti tekrar bölgedeki otoritesini tahkim etti. 1849'da da Osmanlı kuvvetleri Hudeyde'ye tekrar çıktılar 1871'de de Yemen'de belirgin bir Osmanlı varlığı kendisini göstermiş oldu.⁵²

Aden'in ele geçirilmesi İngilizler açısından son derece önemli bir gelişmeydi ve bu gelişme kendisinden sonraki birçok gelişmenin de tetikleyicisi oldu. Bu işgal hem Mehmed Ali Paşa'ya karşı Kızıldeniz'in korunması hem de teknolojik gelişmelerle birlikte Hindistan'a daha kolay ulaşmanın önünü açacaktı. Bu kapsamda Thomas Waghorn, İskenderiye ile Süveyş arasında posta taşımacılığı için daha 1833'te bir dizi teşebbüste bulunmuştu. Onun girişimleriyle birlikte 1835'te Hindistan ile Mısır arasında posta ofisi açıldı. 2 yıl sonra East India Company Waghorn'u İskenderiye'deki acentenin başına getirdi.⁵³

49] Durmuş Akalın. "Yemen'in Kuzeyinde Osmanlı İdaresinin Yeniden Tesis Edilmesi ve Mekke Şerif Muavini Kıbrıslı Tevfik Paşa (1848-1851)," *Mediterranean Journal of Humanities*, V/1, 2015, s. 18; M. Abir, *a.g.m.*, p. 306.

50] John Baldry, *a.g.m.*, 1976, p. 160-161.

51] Durmuş Akalın, *a.g.m.*, XXIX/2, 2014, s. 367-368; John Baldry, *a.g.m.*, 1976, p. 161.

52] John Baldry. "British Naval Operations against Turkish Yaman 1914-1919," *Arabica*, T. 25 Fasc. 2, Brill, 1978, p. 148.

53] Sarah Searight. "A Waghorn Letter Book for 1840," *Journal of the Royal Asiatic Society*,

Mısır üzerinden ulaşım son derece avantajlıydı. Londra ve Bombay arasında Mısır ve Kızıldeniz üzerinden 5 ya da 6 haftada bağlantı kurulabiliyordu. Bu irtibat Cape Route üzerinden 2 ya da 3 ayı buluyordu. Waghorn daha sonra Marsilya üzerinden bu yolu daha da kısaltmanın yollarını aradı.⁵⁴ Üstelik bölgede her geçen gün gelişen bir ticaret söz konusuydu. Osmanlı Devleti XIX. yüzyıla gelene kadar uzun bir süre Avrupalıların Moha’nın daha kuzeyine çıkmalarına müsaade etmemişti.⁵⁵ Kızıldeniz’in Avrupalı gemilere tekrar açılması XVIII. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşti. Avrupa’nın denizci ve ticaretle ilgilenen devletleri tekrar Kızıldeniz’de görülmeye başladılar.⁵⁶ Ancak bir ara Mehmed Ali Paşa’nın Hicaz üzerinde belirgin bir etkisi vardı. Hicaz’a giden hacıların korunması ve rotaları üzerindeki sorunların çözümü de büyük ölçüde Mehmed Ali Paşa’ya bağlıydı.⁵⁷ Ancak bu durum İngiltere’yi özellikle de Lord Palmerston’u⁵⁸ rahatsız ediyordu.⁵⁹ Ne var ki bu durum 1840’ların başında bir sorun olmaktan çıkmaya başlayacaktı.

İngiltere, II. Mahmud’un Mehmed Ali Paşa’ya karşı hareketini çok iyi değerlendirdi. 1839 baharında II. Mahmud, Ponsoby’nin de tavsiyeleri ile Mehmed Ali Paşa’ya karşı harekete geçmeye karar verdi. İbrahim Paşa da henüz ağır silahlarını Suriye’de bırakmıştı. Buna rağmen 24 Haziran 1839’da yapılan savaşı İbrahim Paşa kazandı. 29 Haziran da padişah vefat etti ve henüz 16 yaşında olan Abdülmeccid tahta çıktı.⁶⁰ Bu sırada 1839’da İngiltere, Aden’e **saldırdı ve ele**

Third Series, Vol. 7 No. 2, Cambridge University Press, 1997, p. 231; Durmuş Akalın, *a.g.e.*, 2015, s. 28-29.

54] Sarah Searight, *a.g.m.*, p. 231.

55] Edward Ingram, *a.g.m.*, 1978, p. 3-4.

56] David Kimche, *a.g.m.*, p. 63.

57] R. Wellsted. "Observations on the Coast of Arabia between Ras Mohammed and Jiddah," *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 6, Wiley, 1836, p. 58.

58] Palmerston 1830’da İngiliz Dışişleri ofisine girdi. İlk zamanlarında İngiltere’nin Belçika’nın bağımsızlığı, 1830 Fransız İhtilali ve Osmanlı Devleti’nin Rusya ile ilişkileri ve Hünkar İskelesi Anlaşması Palmerston’u meşgul eden başlıklar arasındaydı. Bkz. Frank E. Bailey. "The Economics of British Foreign Policy 1825-50," *The Journal of Modern History*, Vol. 12 No. 4, The University of Chicago Press, 1940, p. 451.

59] Frank E. Bailey, *a.g.m.*, p. 451.

60] J. B. Kelly. "Mehmet Ali’s Expedition to the Persian Gulf 1837-1840," *Middle Eastern Studies*, Vol. 2, No. 1, Taylor&Francis, 1965, p. 31.

geçirerek oradaki sultanı devre dışı bıraktı. Aden'in İngilizlerin eline geçmesi, ileride Hindistan'la yapılan ticaret yolları üzerinde kömür istasyonları kurmak açısından belirleyici oldu. Süveyş Kanalı'nın açılması da Aden'in 1860'lardan itibaren önemini daha da arttırdı. Böylece 1937'ye kadar Aden'in Bombay hükümeti tarafından yönetilmesi durumu ortaya çıktı.⁶¹

İşgalin gerçekleşmesinde Kaptan Haines önemli bir rol üstlendi. Kaptan Haines, Güney Arabistan'a 1837 ve 1839 arasında oldukça önem atfetti. Ona göre Aden'in İngilizler tarafından ele geçirilmesi son derece önemli olacaktı. Kendisi bunun için Ocak 1837'de bir generalı işgalden önce durumu incelemek üzere Aden'e gönderdi. Gelen bilgilerde Aden'in ne kadar önemli olduğu anlaşılıyordu.⁶² İngiltere Perim'in tahliyesinden sonra 1837'ye kadar Aden'le ilgilenmeye devam etti. Bu tarihten sonra Lahec Sultanı ile görüşmeler sürdü ve ardından 19 Ocak 1839'da Aden'in İngiltere tarafından ele geçirilmesi gerçekleşti.⁶³

İngiltere Kızıldeniz ve bölgedeki risklerin farkındaydı. Bu yüzden XIX. yüzyılın başında dünyadaki diğer güçlü rakipleri için güçlü bir donanma buldurmaya ve onu daha da geliştirmeye başladı. Özellikle 1798'de Fransızların Akdeniz'deki bağlantının bir bölümünü kesmeleri, durumu İngilizler için daha önemli hale getirdi.⁶⁴ Fransızların Osmanlıları El Ariş'te yenmeleri üzerine İngiltere bölgeye daha fazla ilgi gösterdi. Bazı İngilizler, Fransızların Mısır'ı ele geçirmeye çalıştıklarını düşünüyorlardı. Eğer böyle olursa Akdeniz'deki bağlantı kesilecek ve İngiltere daha uzun bir güzergâh olan Afrika'yı dolaşarak sömürgelerine gitmek ve Kızıldeniz'e ulaşmak durumunda kalacaktı.⁶⁵

61] A. S. Bujra. "Urban Elites and Colonialism: The Nationalist Elites of Aden and South Arabia," *Middle Eastern Studies*, Vol. 6, No. 2, Taylor&Francis, 1970, p. 189-190.

62] H. T. Norris ve F. W. Penhey. "The Historical Development of Aden's Defences," *The Geographical Journal*, Vol. 121 No. 1, The Royal Geographical Society, 1955, p. 18.

63] Durmuş Akalın, *a.g.m.*, XXIX/2, 2014, s. 367-368; Robert R. Robbins, *a.g.m.*, p. 701; Rawson W. Rawson, *a.g.m.*, p. 101

64] Edward Ingram. "The Geopolitics of the First British Expedition to Egypt-III: The Red Sea Campaign, 1800-1," *Middle Eastern Studies*, Vol. 31, No. 1, Taylor&Francis, 1995, p. 148.

65] Edward Ingram, *a.g.m.*, 1995, p. 149-150.

İngilizlerin Yemen’deki varlığı 1839’da Hindistan donanmasında görevli Stafford Bettesworth Haines’in Yemen’i ele geçirmesi ile başladı. Kendisi Aden’in ilk İngiliz yöneticisi oldu. Lahec Sultanı’ndan Aden’i alarak limanın idaresini kendisi üstlendi.⁶⁶ Aden’in alınmasından sonra Haines’in birliklerine karşı bölgedeki Araplar birçok defa saldırısalarda Haines bu saldırıları püskürtmesini bildi.⁶⁷ İngiltere Aden’i ele geçirdikten sonra çevredeki diğer şeyhlikler ile anlaşmalar yaparak hem Aden’deki konumunu sağlamlaştırdı hem de etki alanını genişletti.⁶⁸ İşgal sırasında çok önemli görülen noktalardan biri de Aden Körfezi’ndeki Sokotra⁶⁹ Adası’ydı. Daha 1834’te Kaptan Haines, Hindistan’la doğrudan ulaşımda Sokotra’yı önemli bir mevkide gördü. Bu nedenle adayı satın almak için bir dizi teşebbüste bulundu. Mahra Sultanı ile bu konuda görüşmelere gidildi. XIX. yüzyıl boyunca görüşmeler devam etti.⁷⁰ Ancak 23 Ocak 1876’da yıllık 3.000 dolara varan bir ödeme ile Sokotra Adası’na yerleşme imkânını elde etti.⁷¹ 1886’da ada üzerindeki İngiliz varlığına dair kesin bir anlaşmaya varıldı.⁷²

Sadece Sokotra Adası değil, İngiliz işgali ile birlikte zaman içinde Aden önemli değişiklikler yaşadı. Nüfus olarak dahi 1836’da 600 kişiden oluşan Aden’in ahali 1875’te 30.000’e çıktı.⁷³ Aden İngiltere’nin konuşlandığı tek nokta olmadı. İngiltere’nin 1837’den itibaren Asya’daki etkinliklerinde de bir artış gözlemlendi. 1839’da Aden işgal edildi.

66] Harold Jacob, “The Kingdom of the Yemen: Its Place in the Comity of Nations,” *Transactions of the Grotius Society*, Vol. 18, Cambridge University Press, 1932, p. 138.

67] H. T. Norris ve F. W. Penhey, *a.g.m.*, p. 19.

68] A. S. Bujra, *a.g.m.*, p. 190.

69] Portekizlilerin gidişinden yaklaşık 100 yıl sonra İngilizler ve East India Company’e ait gemiler Sokotra’ya ulaşmaya başladı. 1608 Nisan ayında ilk İngiliz gemisi Sokotra’ya ulaştı. Bkz. Serge D. Elie, “Soqotra: South Arabia’s Strategic Gateway and Symbolic Playground,” *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 33, No. 2, Taylor&Francis, 2006, p. 146.

70] Serge D. Elie, *a.g.m.*, p. 147.

71] Rawson W. Rawson, “European Territorial Claims on the Coasts of the Red Sea and Its Southern Approaches in 1885,” *Proceedings of the Royal Geographical Society*, Vol. 7, No. 2, Wiley, 1885, p. 119

72] Serge D. Elie, *a.g.m.*, p. 147.

73] A. S. Bujra, *a.g.m.*, p. 210.

1842'de Hong Kong, 1846'da Labuan, 1858'de Perim ele geçirildi. Bu faaliyetler XIX. yüzyıl boyunca devam etti.⁷⁴

Yemen'den Mehmed Ali Paşa'nın çekilmesi ve Aden'in İngilizlerin eline geçmesinden sonra İngiliz kontrolünün dışında kalan Hudeyde ve çevresinde Ebu Ariş Şeyhi Şerif Hüseyin etkili oldu. Bu kontrol, Osmanlı Devleti tekrar bölgede bir otorite tesis edene kadar devam etti.⁷⁵ Osmanlı Devleti, 1849'un başında tekrar Yemen'i kendi kontrolüne almak istedi. Bunun için hazırlanan Osmanlı birlikleri Kıbrıslı Muavin Tevfik Paşa idaresi altında Cidde'den hareket etti. Tevfik Paşa, 19 Nisan 1849'da Hudeyde'ye vardı. Hudeyde'ye gidişte Şerif Hüseyin kontrol altına alındı. Şerif Hüseyin bunun üzerine Ebu Ariş'e geri döndü. Şerif iki yıl sonra İstanbul'a giderken öldü. Başka bir Osmanlı birliği Kamaran'a gitti ve orayı idare altına aldı. Bu gelişmelerden bir süre sonra Tevfik Paşa yaralanarak öldü. Osmanlı Devleti de bir süreliğine Abdullah bin Muhammed'i tüm Tihame'ye vali olarak atadı.⁷⁶

Osmanlı Devleti Yemen'e yerleştiğinde Zeydi imamlar, Ebu Ariş şeyhi ve başka birçok kabile şeyhi itiraz etmeye başladılar. Ayrıca Asir taraflarını da tam bir kontrol altına almak mümkün değildi.⁷⁷ Tevfik Paşa, Hudeyde'ye yerleştikten sonra Sana İmamı, Hudeyde'ye bir anlaşma yapmak üzere davet edildi. Böylece Osmanlı Devleti herhangi bir savaş yapmadan Yemen'e hâkim olmuş olacaktı. Ancak işler beklenildiği gibi gitmedi.⁷⁸ Bunun yanında Ağustos 1850'de de 500 kişilik bir Osmanlı birliği Moha'dan Aden Körfezi'ne doğru hareket etti. Amaçları Eş-Şehr ve Mukall'ı almaktı. Ancak bu girişimden de bir sonuç elde edilemedi.⁷⁹ Buna rağmen Hudeyde ve çevresinde Osmanlı idaresini tesis etmek mümkün oldu.

Yemen'e yerleştikten sonra Osmanlı Devleti'ne karşı tepki gösteren kabilelerden ilki Zaranik kabilesi oldu. Burada vergi toplamak

74] Alleyne Ireland. "The Victorian Era of British Expansion: II. The Colonies and India," *The North American Review*, Vol. 172. No. 534. University of Northern Iowa, 1901, p. 735.

75] John Baldry, *a.g.m.*, 1976, p. 161.

76] John Baldry, *a.g.m.*, 1976, p. 162; Durmuş Akalın, *a.g.m.*, MJH, 2015, s. 33.

77] John Baldry, *a.g.m.*, 1976, p. 162.

78] John Baldry, *a.g.m.*, 1976, p. 164-165.

79] John Baldry, *a.g.m.*, 1976, p. 165; Durmuş Akalın, *a.g.m.*, MJH, 2015, s. 40.

üzere bulunan 15 Osmanlı askerinin öldürülmesinden sonra işler değişti. 150 kişilik bir birlikle Osmanlı güçleri otoriteyi ellerine almaya çalıştı.⁸⁰ Osmanlı Devleti’ni en fazla uğraştıran yerlerden biri de Asir oldu. Burası uzun süre Osmanlı Devleti’ni uğraştırdı ve birçok askerini kaybetmesine neden oldu.⁸¹ Yemen tarafları Mehmed Ali Paşa’dan sonra yavaş yavaş Osmanlı kontrolü altına girerken bir diğer ilgi çeken nokta Kızıldeniz’in Afrika sahilleri oldu.

Mehmed Ali Paşa’nın ilgilendiği yerlerden biri de Doğu Afrika ve Sudan taraflarıydı. Sudan’da Mısır varlığı 1820-21’de başladı. Mehmed Ali Paşa Sudan’a bir miktar asker yerleştirdi ve burası Mısır’dan idare edilmeye başlandı.⁸² Sudan’daki Türk-Mısır hâkimiyeti 1821’den 1885’e kadar devam etti.⁸³ Sudan’daki hâkimiyet ve Kızıldeniz’deki faaliyetler için bir diğer önemli nokta Sevakin ve Musavva limanlarıydı. Sevakin ve Musavva’daki Osmanlı hâkimiyetinde XIX. yüzyılda kırılmalar yaşandı. 1820’de Mehmed Ali Paşa Sudan’da bir hâkimiyet kurdu. Ardından 1846-1849 arasında Sevakin ve Musavva limanları Mısır tarafından idare edildi. Ancak 1849’dan sonra Osmanlı Devleti tekrar bu iki liman üzerinde söz sahibi oldu ve bu durum 1865’e kadar devam etti.⁸⁴ Hindistan’ın Kızıldeniz ve Aden Körfezi’nin ticaretinde hayati bir yeri oldu. Bu ticaret 1840’lardan itibaren gelişme gösterdi. 1850’lerde ise Aden ve Moha, Hindistan’dan gelen malların Musavva

80] Durmuş Akalın, “Kuzey Yemen’de Osmanlıların Yerli Kabilelerle Münasebetleri Kapsamında Hakem Kabilesi (1849-1904)”, *Belgi*, Sayı 7, 2014, s. 893; John Baldry, *a.g.m.*, 1976, p. 165.

81] John Baldry, *a.g.m.*, 1976, p. 166-167.

82] Durmuş Akalın-Selim Parlaz, *a.g.e.*, 2015, s. 22; Alice Moore-Harell, *a.g.m.*, 1999, p. 20; Alice Moore-Harell, “Slave Trade in the Sudan in the Nineteenth Century and Its Suppression in the Years 1877-80,” *Middle Eastern Studies*, Vol. 34, No. 2, Taylor&Francis, 1998, p. 113; Kofi Darkwah, “Emperor Theodore II and the Kingdom of Shoa 1855-1865,” *The Journal of African History*, Vol. 10, No. 1, Cambridge University Press, 1969, p. 107; Arthur E. Robinson, “The Egyptian-Abyssinian War of 1874-1876,” *The Journal of African Society*, Vol. 26, No. 103, Oxford University Press, 1927, p. 264

83] Iris Seri-Hersch, “Transborder Exchanges of People, Things, and Representations: Revisiting the Conflict Between Mahdist Sudan and Christian Ethiopia 1885-1889,” *The International Journal of African Historical Studies*, Vol. 43, No. 1, Boston University African Studies Center, 2010, p. 4.

84] Kenneth J. Perkins, *a.g.m.*, p. 283.

ve Berbera üzerinden tekrar Afrika'ya ihraç edildiği önemli limanlar haline geldi.⁸⁵

2. Kızıldeniz'de İngiliz Nüfuzu ve Yabancı Şirketlerin Arazi Satın Almaları:

Mehmed Ali Paşa'nın vefatıyla beraber Kızıldeniz'de bir süre işler duruldu. Çok geçmeden kendisini gösteren Kırım Savaşı da bölge üzerinde etkili olan devletleri bir süre Kızıldeniz politikalarından uzaklaştırdı. Ancak Aden'e yerleşen İngilizler bölgedeki diğer rakiplerine göre bir adım önde sayılırlardı. İngiltere'nin zaten 1837'den itibaren ve 1839'da işgalle sonuçlanan Aden üzerinde kesin bir nüfuzu mevcuttu. Aden, Kızıldeniz'de yürütülen faaliyetler için de önemli bir üs görevi gördü. Bu nedenle Aden'in hem ticari hem de siyasi önemi her geçen gün arttı. Bu artış beraberinde yoğun bir nüfusu da getirdi.⁸⁶ Daha önceleri rüzgârlar nedeniyle bölgeye tam olarak soku lamayan İngilizler Aden'in sağladığı avantaj ve yeni teknolojik gelişmelerle birlikte bölge politikalarında daha da öne geçmiş oldular.⁸⁷

1839'da Aden'in ele geçirilmesiyle birlikte gerisindeki alanlar ile bağlantı kurulmaya başlandı. Böylece İngiliz etkisi Güney Arabistan'da yayılmaya başladı ve Aden koruma alanı ortaya çıktı.⁸⁸ İngilizler Aden'i aldıktan sonra çevre şeyhlikler ve onların toprakları ile de ilgilenmeye başladılar. Buralara birçok İngiliz tarafından XIX. yüzyıl boyunca keşif gezileri yapıldı.⁸⁹ Sokotra Adası Aden'deki İngilizlerin kontrol altında tuttuğu bir yerdi. Burayı East India Company'e bağlı şirketlerin gemileri sık sık ziyaret etti. Geçmişte Portekiz kontrolü altında kalmış olsalar da İngiltere'nin bölgede nüfuz kazanmasıyla birlikte ada üzerindeki İngiliz etkisi hissedilir derecede arttı.⁹⁰ **Benzer**

85] Fred H. Lawson, *a.g.m.*, p. 89.

86] Agatha Ramm, "Great Britain and the Planting of Italian Power in the Red Sea, 1868-1885," *The English Historical Review*, Vol. 59, No. 234, Oxford University Press, 1944, p. 212.

87] Frank E. Bailey, *a.g.m.*, p. 455.

88] Edward Ingram, "The Exploration of the Aden Protectorate," *Geographical Review*, Vol. 28, No. 4, American Geographical Society, 1938, p. 638.

89] Edward Ingram, *a.g.m.*, 1938, p. 638-639.

90] Edward Ingram, *a.g.m.*, 1938, p. 647; Durmuş Akalın, *a.g.m.*, XXIX/2, 2014, s. 364.

şekilde Kızıldeniz’deki Kamaran Adası’nın durumu İngilizlerin 1839’da Aden’i işgalinden sonra değişmeye başladı. Kamaran Adası uzun süre Osmanlı kontrolünde kalmıştı ancak İngilizlerin Kızıldeniz’e gelmesiyle birlikte Kamaran Adası’nın önemi de arttı. Her ne kadar Mehmed Ali Paşa’nın gücünü arttırdığı bir sırada yerli bir şeyh, bağımsız hareket etmek için Mısır ve Fransa’yla temasa geçmişse de ada üzerinde Osmanlı otoritesi devam etti.⁹¹ Süveyş Kanalı’nın açılmasıyla birlikte Kızıldeniz’den geçen gemiler için Kamaran Adası ve çevre adalar son derece önemli bir uğrak noktası haline gelmeye başladı.⁹² Bu gelişmeler yanında Malay toprakları ve Hong Kong da İngiliz nüfuzu altındaydı.⁹³ Böylece geniş bir alanda İngiliz varlığı kendisini gösteriyordu.

İngiltere’nin Kızıldeniz’de etkinliğini arttırmasında teknolojik gelişmelerde önemli rol oynadı. Telgraf hatları ile ilgili Osmanlı Devleti’ne ilk başvurular 1839’da gelmeye başladı. Mellen Chamberlain’in bu girişiminden sonra 1847’de John Lawrence Smith başka bir girişimde bulundu.⁹⁴ İngiltere 1850’li yıllarda Hindistan’a telgraf hattı çekmek için bazı teşebbüslerde bulunmaya başladı. Hindistan’a ulaşacak hatlar için ya karadan ya da denizden hatların döşenmesi söz konusu oldu.⁹⁵ Telgraf hatlarının önemi 1853-56 Kırım Savaşı’nda kendisini fazlasıyla gösterdi. 1855 Nisan ayının sonlarında Balaklava ile Varna arasında muhabere başladı.⁹⁶ Bu durum Kızıldeniz için düşünülen teşebbüsleri daha da öne çıkardı.

91] Alexander Melamid, “The Kamaran Islands,” *Geographical Review*, Vol. 86, No. 1, American Geographical Society, 1996, p. 108.

92] Alexander Melamid, *a.g.m.*, p. 109.

93] Emrys Chew, “The Naning War, 1831-1832: Colonial Authority and Malay Resistance in the Early Period of British Expansion,” *Modern Asian Studies*, Vol. 32, No. 2, Cambridge University Press, 1998, p. 359-360.

94] Yakup Bektaş, “The Sultan’s Messenger: Cultural Constructions of Ottoman Telegraphy, 1847-1880,” *Technology and Culture*, Vol. 41, No. 4, The Johns Hopkins University Press, 2000, p. 671; Durmuş Akalın, *a.g.m.*, Sayı 56, 2014, s. 252-253.

95] Soli Shahvar, “Concession Hunting in the Age of Reform: British Companies and the Search for Government Guarantees; Telegraph Concessions through Ottoman Territories, 1855-58,” *Middle Eastern Studies*, Vol. 38, No. 4, Taylor&Francis, 2002, p. 171-172.

96] Yakup Bektaş, *a.g.m.*, p. 672-673.

Hindistan'a ulaşacak bir telgraf hattı için ilk çalışma Lionel Gisborne tarafından gerçekleştirildi. Bunun için 1855 yazında Indo-European ve Eastern Telegraph Company, İskenderiye'den Kızıldeniz'e ve oradan Hindistan'a ulaşacak telgraf hattı için öneri sundular. Bu öneriler padişahın onayına bağlıydı. Padişah da bir süre sonra bu çalışmalara onay verecekti.⁹⁷ Kızıldeniz'den Hindistan'a gidecek telgraf hatları için bir başka öneri de John Brett'ten geldi. Bu kapsamda Mediterranean Electirc Telegraph Company, Cagliari'den Malta'ya oradan bir hattı Korfu ve İstanbul diğeri de İskenderiye ve Kızıldeniz üzerinden Hindistan'a uzanan bir hat önerdi.⁹⁸

Telgraf hatları konusunda İngiltere'nin neredeyse bir tekeli söz konusuydu. Hindistan ile bağlantı kurmak bir ihtiyaç olduğundan bu konuda teşebbüsler başlamıştı.⁹⁹ John Brett ve Jacob Brett ile Lionel ve Francis Gisborne, Osmanlı Devleti'nden Kızıldeniz ve Akdeniz üzerinden Hindistan'a ulaşan deniz hatları ile ilgili ilk hakları alan isimler oldular. European and Indian Junction Telegraph Company, 1857 yazında Londra'da Hindistan'la bağlantı kurmak için açıldı.¹⁰⁰ 1858 yılında Hindistan için ilk telgraf hattı döşenmesi çalışmaları başladı. Bunun için iki girişimci Lionel ve Francis Gisborne Osmanlı Devleti'nden ve Mısır'dan izin almayı başardı.¹⁰¹ Bu izin 99 yıllığına verildi.¹⁰²

Mehmed Ali Paşa'dan sonra Osmanlı Devleti her ne kadar Kırım Savaşı arefesinde olsa da Kızıldeniz'deki gücünü kuvvetlendirmeye çalıştı. 1849'dan sonra Osmanlı Devleti Sevakin ve Musavva üzerinde tekrar bir otorite kurmaya yöneldi. Ayrıca Zeyla ve Somali sahilleri ile Danakil'de de otoritesini sağlamlaştırmak üzereydi.¹⁰³ Aynı şekilde Cidde de üzerinde durulması gereken bir yer oldu. Özellikle İngiliz ve Fransız vatandaşları ile Araplar arasında Cidde'de artan bir sorun

97] Soli Shahvar, *a.g.m.*, p. 172.

98] Soli Shahvar, *a.g.m.*, p. 172.

99] Yakup Bektaş, *a.g.m.*, p. 676.

100] Yakup Bektaş, *a.g.m.*, p. 679.

101] Daniel R. Headrick ve Pascal Griset, "Submarine Telegraph Cables: Business and Politics 1838-1939," *The Business History Review*, Vol. 75 No. 3, The President and Fellows of Harvard College, 2001, p. 547.

102] Soli Shahvar, *a.g.m.*, p. 173.

103] Agatha Ramm, *a.g.m.*, p. 211.

vardı. Bu sorunların arkasında kuvvetli bir şekilde ticari sebepler bulunuyordu.

1855’te Cidde’ye gelen 24 İngiliz bayraklı gemi vardı. 1858’de ise hac zamanında bu rakam günde 22’ye ulaştı. Aynı zamanda Kızıldeniz’de Süveyş’e doğru giden 30’dan fazla gemi vardı.¹⁰⁴ Toma Sava ve şirketi uzun süredir Kızıldeniz ticaretinde etkiliydi. Bu Toma Myrialaki, A. D’Antonio ve Company of Cairo’nun birleşiminden ortaya çıkıyordu ve yaklaşık 20 yıldır Kızıldeniz’de faaliyet gösteriyordu. Bu şirket yerli tüccarların elinde olan ticaretin ve nakliye işinin Arapların elinden çıkmasında da etkin bir rol üstleniyordu.¹⁰⁵ 1851’de Cidde’de Fransız konsolosuna bir saldırı oldu. 1856’da ise bir Osmanlı askeri İngiliz konsolos yardımcısını öldürmeye teşebbüs etti. Ancak başarılı olamadı. İngilizler ve Cidde’deki Müslümanlar yaşanan gerginliklerden birbirlerini sorumlu tuttular. 15 Mayıs 1858’de Müslüman tüccarlar İngilizlere ait dükkânlarda içki satıldığına dair şikâyetle bulundular ve valinin emriyle bu dükkânlar kapatıldı.¹⁰⁶

İngilizlerin 1850’lerden itibaren buharlı gemilerle yolcu ve eşya taşımacılığına girmeleri ticari açıdan kendilerini öne çıkarınca bu hadise de gerilimin artmasına neden oldu.¹⁰⁷ Mısır’ın Mekke’yi boşaltmasından itibaren Mekke’de söz sahibi olan Muhammed bin Avn olmuştu. Kendisi 1841’den 1851’e kadar bu görevini sürdürdü. Kendisinden sonra bu görevi devralan Abdülmuttalib bin Galib döneminde ise köle ticaretine karşı Osmanlılara karşı Mekke’de bir isyanın kökleri atılmak üzereydi. Daha sonra bölgeye gönderilen görevliler kendisini yakaladılar ve İstanbul’a gönderdiler.¹⁰⁸ Temmuz ve Ağustos 1858’de Cidde belki de en zor dönemlerinden birini geçirdi. İngiliz ve Fransız güçleri Cidde’de konsoloslarının öldürülmesinden sorumlu olanları cezalandırmak ve bir gözdağı vermek için Cidde’yi bombaladılar.¹⁰⁹

104] W.L. Ochsenwald, “The Jidda Massacre of 1858,” *Middle Eastern Studies*, Vol. 13, No. 3, Taylor&Francis, 1977, p. 316.

105] W.L. Ochsenwald, *a.g.m.*, p. 315.

106] W.L. Ochsenwald, *a.g.m.*, p. 316.

107] W.L. Ochsenwald, *a.g.m.*, p. 316.

108] W.L. Ochsenwald, *a.g.m.*, p. 316.

109] W.L. Ochsenwald, *a.g.m.*, p. 320-321.

Kızıldeniz'deki hadiseleri etkileyen en önemli olay ise Süveyş Kanalı'nın açılması oldu. İngiltere'nin Kızıldeniz siyasetinde köklü bir değişikliğin yaşanmasına neden olan hadise Süveyş Kanalı'nın açılmasıydı. Bir o kadar önemli olan hadise de Gladstone'un Aralık 1868'de iktidara gelmiş olmasıydı. Gladstone, iktidara gelişiyle birlikte Hindistan yoluna daha fazla önem atfetti. Ancak bir güç kullanmaktan uzak durdu.¹¹⁰ Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte Kızıldeniz ve Aden Körfezi sadece İngilizler için değil tüm Avrupalılar için daha da önemli hale geldi.¹¹¹

İngiltere'nin Akdeniz ve Kızıldeniz'deki transit taşımacılıktaki rolü 1830'lardan 1860'lara kadar buharlı gemi taşımacılığı ile birlikte hızlı bir artış gösterdi. Bu artışı etkileyen faktörlerden biri de 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması oldu. Ayrıca Hindistan'dan gelen hacıların taşınmasında da önemli bir rol üstlenmeye başladı. Ancak zaman zaman görülen kolera hastalığı Kızıldeniz'deki trafiği etkileyen gelişmelerden biri oldu.¹¹²

Aslında XIX. yüzyılın ortasında İngiltere Kızıldeniz ve Asya'daki konumunu güçlendiren bir dizi hameleye girişti. Bu kapsamda 1850'li yıllara gelindiğinde Aden, Hong Kong, Mauritius, Malta ve Güney Atlantik'te geniş bir ticari bağlantı ağı kurmuştu. İlgilendiği en önemli sahalar Hindistan ve çevresiydi.¹¹³ Hindistan'daki konumunu güçlendirmek için İngiltere 1857'de Perim'i 1858'de de Kamaran'ı ele geçirdi.¹¹⁴ Daha sonra yakaladığı fırsatları değerlendirerek Temmuz 1878'de İngiltere Kıbrıs üzerinde söz sahibi olmayı başardı. Böylece Kıbrıs bir anlamda İngiltere'nin kontrolüne girdi. Bu durumun oluşmasında Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısındaki zor durumu etkili oldu.¹¹⁵ Hatta ilk yıkılan domino taşı belki de 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ydı.

110] Durmuş Akalın, *a.g.e.*, 2015, s. 265-267; Agatha Ramm, *a.g.m.*, p. 213.

111] Halford L. Hoskins, *a.g.m.*, p. 141.

112] Michael Christopher Low, "Empire and the Hajj: Pilgrims, Plagues and Pan-Islam under British Surveillance, 1865-1908," *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 40, No. 2, Cambridge University Press, 2008, p. 269.

113] A.G.L. Shaw, "British Attitudes to the Colonies 1820-1850," *Journal of British Studies*, Vol. 9, No. 1, Cambridge University Press, 1969, p. 85.

114] Rawson W. Rawson, *a.g.m.*, p. 101.

115] Halford L. Hoskins, *a.g.m.*, p. 149.

Süveyş Kanalı’nın açılmasıyla birlikte Osmanlı Devleti, Arabistan’ın birçok yerine daha hızlı ve pratik asker gönderme imkânına kavuştu. Hudeyde’ye karşı yapılan Asirli saldırılarını önlemek için birçok birlik Hudeyde’ye ulaştırıldı. Aralık 1870’te 3.000 Osmanlı askeri Hudeyde’ye gönderildi ve Asirli Ocak 1871’de Hudeyde önlerinden çekildiler.¹¹⁶ Yemen’de sağlam bir idarenin tesis edilmesi ancak Ahmed Muhtar Paşa’nın Yemen’de bulunduğu sırada gerçekleşti.¹¹⁷ 1869’da Akdeniz ile Kızıldeniz’i birbirine bağlayan Süveyş Kanalı’nın deniz ulaşımına açılması ile bir yandan da Basra Körfezi’nin önemi arttırdı. Bu durumun farkına varan Osmanlı yetkilileri, 1871’de Yemen Vilayeti’ne gönderdiği yazıda, Süveyş Kanalı’nın açılmasıyla Bahriye Nezareti’nin Basra Körfezi ve Kızıldeniz’e daha kolay ulaşabileceği ayrıca Basra Tersanesi’nin ıslahı ve Kızıldeniz’de liman ve askeri noktalar oluşturulmasıyla, Arap Yarımadası ve Basra Körfezi kıyılarında Osmanlı hâkimiyetinin artacağını bildiriyordu.¹¹⁸

İngiltere, 1868’den önce bir toprak hâkimiyetine dönüşme de Kızıldeniz’in Afrika sahilleri ve Aden Körfezi’nde önemli bir nüfuz kazandı. İngiltere’nin politikası Hindistan’a daha kısa yoldan ulaşma üzerine kuruluydu.¹¹⁹ İngiltere, 1868’den önce Habeş, Somali ve Danakil kabileleri ile bağlantı kurmaya başlamıştı. 16 Kasım 1841’de Shoa ile yapılan anlaşmadan sonra İngiltere’nin sahilden güney yollarına ve içerilere doğru ticaret yapmasının önü açılmıştı. Aynı şekilde 2 Kasım 1849’da yapılan anlaşmayla da Habeş tarafları ile olan bağlantı ve İngiltere’nin nüfuzu geliştirilmiş oluyordu.¹²⁰ East India Company, XIX. yüzyılın ortalarında Zeyla ve Tacura ile sıkı bağlar geliştirmişti. Afrika sahillerinde yavaş yavaş İngiliz ve Fransız nüfuz alanları bu dönemde şekillenmeye başlamıştı.¹²¹

Kızıldeniz’de yaşanan gelişmeler Fransa’yı da etkiledi. Bölgedeki

116] John Baldry, *a.g.m.*, 1976, p. 167.

117] John Baldry, *a.g.m.*, 1976, p. 168.

118] Oktay Kızılkaya, “XIX. Yüzyılın Sonu XX. Yüzyılın Başlarında Basra Körfezi’nde Uluslararası Hakimiyet Mücadelesi,” *Turkish Studies*, Vol. 8/7, Ankara, 2013, p. 296.

119] Agatha Ramm, *a.g.m.*, p. 211.

120] Agatha Ramm, *a.g.m.*, p. 211.

121] Agatha Ramm, *a.g.m.*, p. 211-212.

üstünlüğü İngiltere'ye bırakmamak için bir dizi hamleye girişti. Bunun için Fransızlar Obuk'a yerleşmek üzere 1859'da bazı teşebbüslerde bulundular. Bunun için Aden'de bulunan konsolos M. H. Lambert bölgede yaşayan kabilelerden Obuk'u satın almak için girişimde bulundu.¹²² 1852'de 1859-60 ve son olarak 11 Mart 1862'de yapılan teşebbüslerden sonra Fransa, Danakil şeflerinden Obuk'u satın aldı. Böylece Fransa'nın Kızıldeniz'deki ilgisi de gelişmiş oluyordu.¹²³ 1859'da Fransa, Habeş kralına temsilcilerini gönderdi. Böylece Kızıldeniz'de bir yerleşeceği alan elde etmek istedi.¹²⁴

İngiltere'nin Kızıldeniz'de 1868'lerden itibaren daha yumuşak politikalar izlemesi İtalya için bir fırsattı. Aynı şekilde Fransa da bu durumdan istifade etti. İtalyan girişimci Giuseppe Sapeto kendini gösterdi. Daha önceleri kendisi rahip olarak Habeş taraflarında bulunmuştu. Bölgede edindiği tecrübeler Kızıldeniz'de bir İtalyan nüfuzunun kurulmasında etkili oldu. Sapeto'ya bağlı iki grup bölgede İtalyan nüfuzu için sıkı bir çalışma içinde oldu. Bu gruplardan biri Keren, Adave ve Gondar üzerine çalışırken diğeri de Shoa ve Sudan tarafları ile ilgilendi. Sapeto'nun gayretleri ile Süveyş Kanalı açılmadan önce Kızıldeniz'in Afrika sahillerinde Assab'da bir arazi satın alındı.¹²⁵ İtalya'nın Kızıldeniz'in Afrika sahillerinde bir nüfuz kurma süreci içinde irtibatla olduğu isimlerden biri de Raffaele Rubattino idi. Kendisine ait şirketi, yeni açılan Süveyş Kanalı ve Kızıldeniz arasında Hindistan'a doğru buharlı gemilerle taşımacılık yapmak istiyordu.¹²⁶

XIX. yüzyıl ortalarında Avrupalı güçler ciddi anlamda Kızıldeniz'de hâkimiyet iddiasında bulundu. Osmanlı Devleti buna karşın bölge üzerindeki hukukunu öne çıkardı. Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında Mısır'a verilen izinlerle bölge üzerinde Mısır kuvvetleri

122] Rawson W. Rawson, *a.g.m.*, p. 108.

123] Durmuş Akalın, "Kızıldeniz'de Cibuti Üzerinden Yapılan Silah Kaçakçılığının Yemen'e Etkileri ve Osmanlı Devleti (18981914)," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 58, 2015, s. 654-655; Agatha Ramm, *a.g.m.*, p. 211.

124] Rawson W. Rawson, *a.g.m.*, p. 101-102.

125] Durmuş Akalın-Selim Parlaz, *a.g.e.*, 2015, s. 172; Agatha Ramm, *a.g.m.*, p. 214.

126] Agatha Ramm, *a.g.m.*, p. 214.

bir dönem hâkimiyeti sağladı.¹²⁷ Osmanlı Devleti’nin bu yaklaşımını kolaylaştıran isimlerden biri de Hidiv İsmail Paşa oldu. İsmail Paşa, büyük hayaller peşindeydi. Büyük babası Mehmed Ali Paşa gibi o da Sudan’daki genişlemeye önem verdi. Ayrıca Doğu Afrika’da nüfuz kazanmanın yollarını aradı. Bunun için de Mayıs 1865’te Babıali’den Musavva ve Sevakin’in kendisine bırakılması müsaadesini istedi.¹²⁸ Mayıs 1866’da ise Osmanlı Devleti, Musavva ve Sevakin’deki yönetimi Mısır’a bıraktı. İsmail Paşa, daha sonra etki alanını buradan daha güneydeki Somali sahillerine kadar genişletmeye çalıştı.¹²⁹

Musavva ve Sevakin’in Mısır’ın eline geçmesi önemli bir avantaj oldu. Bu sayede Kızıldeniz sahilleri ve Afrika’da yürütülen faaliyetler için bu limanlar bir üs görevi gördü. Böylece Mısır kuvvetleri Cape Guardafui’ye kadar uzandılar.¹³⁰ İsmail Paşa’nın isteği üzerine Mısır yayılma çalışmalarını hızlandırdı. 1873’te Annesley Körfezi’ni ele geçirdi. Musavva’nın arkasındaki platoda yer alan Keren’i 1874’te aldı. 1874-76 arasında Somali sahillerinde askeri keşiflere girişti. 1875-76 arasında Cape Guardafui’ye kadar ve Zeyla’nın arkasında kalan Galla toprakları üzerine genişlemeye çalıştı. Ancak Avrupalı ve Amerikalı subaylarla Habeş üzerine gerçekleştirdiği iki askeri harekât Habeş İmparatoru IV. Yohanna tarafından püskürtüldü. Cape Guardafui’nin güneyinde ve Galla kabileleri ile giriştiği mücadele sonucunda Harar taraflarında uzun süre tutunamadı.¹³¹

İsmail Paşa’nın yoğunlaştığı bir diğer alan Somali çevresiydi. Somali üzerinde XIX. yüzyıl başında etkin olan East India Company idi. Daha sonra Hindistan hükümeti onun yerini aldı. Ancak tam bir İngiliz otoritesi ortada yoktu. 1874-75’te Mısır Tacura, Bulhar, Berbera ve Harar’ı Osmanlı Devleti’nden aldığı izinle ele geçirdi. Ardından İngiltere de Cape Guardafui’ye kadar olan bölge üzerinde Mısır’ın söz sahibi olmasını tanıdı.¹³² Mısır’ın Doğu Afrika’da Zengibar’a kadar uzanması, İngiltere ile

127] Rawson W. Rawson, *a.g.m.*, p. 94.

128] Halford L. Hoskins, *a.g.m.*, p. 140-141.

129] Durmuş Akalın-Selim Parlaz, *a.g.e.*, 2015, s. 113-114; Agatha Ramm, *a.g.m.*, p. 215.

130] Halford L. Hoskins, *a.g.m.*, p. 141.

131] Agatha Ramm, *a.g.m.*, p. 217.

132] Durmuş Akalın, “Somali’de Berbera Limanı ve Osmanlı Devleti’nin Bölge Üzerindeki İddiaları (1839-1894),” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/1, 2014, s. 11-12; E. H. M.

bölge üzerine anlaşmalarını zorunlu kıldı. Bu nedenle 1875'ten itibaren görüşmeler başlamıştı.¹³³ Mısır'ın Afrika'nın Kızıldeniz sahillerinde ve Doğu Afrika'daki genişlemesi üzerine, İngiltere durum karşısında bir süre tereddüt etti. Ancak 7 Eylül 1877'de İngiltere ile Mısır arasında bir mutabakata varıldı. Buna göre İngiltere Mısır'ın Cape Guardafui'ye kadar olan nüfuzunu kabul etmiş oldu. Burası tam olarak Darar Nehri'nin döküldüğü ağza kadar varıyordu.¹³⁴ Ne var ki 1877'den itibaren Mısır ekonomisi zor duruma girdi. Böylece Mısır da yavaş yavaş bir İngiliz nüfuz alanına dönüşmeye başladı. 1879'da Mısır'da ikili kontrol başladı. Çok geçmeden de 1882'de doğrudan İngiliz müdahalesi yaşandı.¹³⁵

Kızıldeniz'deki Osmanlı hâkimiyetini etkileyen gelişmelerden biri de bölgede devam eden köle ticaretiydi. Bu kapsamda Avrupalı devletler Osmanlı Devleti üzerinde baskılarını arttırdı. Köleler genellikle Sahra çölleri, Habeş platosu, Kızıldeniz, Nil Vadisi, Akdeniz, Basra Körfezi, Karadeniz üzerinden gideceği yerlere götürülüyorlardı.¹³⁶ Bunlar içinde en dikkat çekici tedarik yerlerinin başında Doğu Afrika geliyordu. Ancak bölgede bu ticareti engellemek istemelerinden dolayı yabancılara karşı ciddi bir tepki söz konusuydu. 1850'li yıllarda Osmanlı Devleti'nde Kırım Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa tarafından desteklenmesine rağmen, Hristiyanlara karşı artan bir öfke vardı. Bu durumun nedeni ise Hristiyanların her geçen gün daha geniş imtiyazlar elde etmesi, Tanzimat düzenlemeleri ve köle ticaretinin yasaklanmak istenmesinden ileri geliyordu.¹³⁷ Ancak tüm zorluklarına rağmen Osmanlı Devleti ve bölgedeki kaymakamları konuyu birçok yönden ele aldılar. 1860'ta Musavva'daki Osmanlı kaymakamı Pertev Efendi, Doğu Afrika'da devam eden köle ticaretini engellemek için yoğun bir çaba sarfetti.¹³⁸ Bölgedeki çalışmaların devamı olarak Mısır

Clifford, "The British Somaliland-Ethiopia Boundary", *The Geographical Journal*, Vol. 87 No. 4, The Royal Geographical Society, 1936, p. 289.

133] Halford L. Hoskins, *a.g.m.*, p. 145.

134] Agatha Ramm, *a.g.m.*, p. 218; Halford L. Hoskins, *a.g.m.*, p. 147-148.

135] Halford L. Hoskins, *a.g.m.*, p. 149.

136] Ehud R. Toledano, "Late Ottoman Concepts of Slavery (1830s-1880s)," *Poetics Today*, Vol. 14, No. 3, Duke University Press, 1993, p. 483

137] W.L. Ochsenwald, *a.g.m.*, p. 315.

138] Ehud R. Toledano, *a.g.m.*, p. 489.

ve İngiltere 4 Ağustos 1877’de köle ticaretinin önüne geçmek için bir konvansiyona imza attı.¹³⁹

Batılı devletlerin Kızıldeniz’deki gelişmeler konusunda Osmanlı makamlarını sıkıştırdıkları hatta kendi politikaları ekseninde birtakım tedbirler almaya zorladıkları da oluyordu. Bu konuda en dikkat çekici dönem 1865 yılı oldu. 1865 yılında Hicaz’da büyük bir kolera salgını oldu ve 15.000 kişi öldü. Hacılar aynı yılın Mayıs ayında Süveyş’e döndüler. Çok geçmeden haziran ayında kolera İskenderiye’ye sıçradı ve orada 60.000 Mısırlı hayatını kaybetti. Buradan da Marsilya ve tüm Avrupa’ya yayıldı. Kasım 1865’te ise kolera New York’a ulaştı. Belli büyük şehirlerde tek başına 200.000’e varan insan hayatını kaybetti.¹⁴⁰ Genel hatlarıyla bakıldığında 1831-1912 arasında kolera, Bombay ve Kalküta’dan Hicaz ve daha başka yerlere hacılar vasıtasıyla yayılmış oldu.¹⁴¹

Süveyş Kanalı’nın açılmasının Osmanlı Devleti açısından Kızıldeniz hâkimiyetine etki eden bazı faydaları oldu. Daha 1862’de Osmanlı Devleti Babü’l Mendeb’e kadar olan bölgede söz sahibi olmak için bir dizi hamle yapmıştı.¹⁴² Ancak kanalın açılmasından sonra XVII. yüzyılda Sana’dan çıkmış olan Osmanlılar 1873’te tekrar Sana’ya girdiler. Böylece Aden’e yaklaştılar. Sonrasında İngilizler ile sınır düzenlemelerini gerçekleştirdi.¹⁴³ Yemen’deki Osmanlı kontrolü 1873’ten 1918’e kadar devam etti.¹⁴⁴ Bundan sonra daha önce de Osmanlı Devleti’ni uzun süre uğraştırmış olan İmam Yahya kontrolü eline almaya başladı.

3. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Kızıldeniz’de Osmanlı Birliği’nin Çözülmesi:

Osmanlı Devleti’nin Rusya ile yaptığı 1877-1878 tarihli savaş, Kızıldeniz üzerindeki Osmanlı varlığını derinden etkiledi. Bu savaşın getirdiği ağır yükü birlikte Osmanlı Devleti bölge üzerinde devam ettirdiği politikalarda bazı zorluklar ile karşılaştı. Bunun yanında savaş

139] Alice Moore-Harell, *a.g.m.*, 1998, p. 116.

140] Michael Christopher Low, *a.g.m.*, p. 270.

141] Michael Christopher Low, *a.g.m.*, p. 270.

142] Rawson W. Rawson, *a.g.m.*, p. 102.

143] Harold Jacob, *a.g.m.*, p. 138.

144] Harold Jacob, *a.g.m.*, p. 136.

sonrasında kendisini gösteren işgaller ise durumu daha da güçleştirdi. Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra kendisini gösteren en önemli gelişme Mısır'da yaşanan durum oldu. Bu nedenle İngiltere, Temmuz 1882'de Süveyş, İsmailiye ve Port Said'i ele geçirdi.¹⁴⁵ İşgali tetikleyen gelişmeler neticesinde İsmail Paşa, Mısır'ın içine düştüğü ekonomik sıkıntılar nedeniyle daha 1879'da görevinden ayrılmak durumunda kaldı. Onun ayrılışı ile birlikte yerine Tefvik Paşa geçti.¹⁴⁶ Bu sırada Mısır ordusunda milliyetçi subayların ve özellikle başlarında olan Ahmed Urabi Paşa'nın giriştiği hareketler gerekçe gösterilerek İngiltere Mısır'a 1882'de müdahale etti.¹⁴⁷

Aslında Mısır'ın yaşadığı iflas ve İsmail Paşa'nın gidişi Afrika'da kendisini gösteren teşebbüslerin ardından gerçekleşti. İsmail Paşa 1863'te Mısır'a vali olmuştu. Onun valiliği ile birlikte Mısır, Afrika'nın Kızıldeniz sahillerine doğru bir yayılma içinde oldu.¹⁴⁸ 1866'da İsmail Paşa, padişahтан aldığı izinle Musavva'ya yerleşince Habeşistan'a doğru yürütülen askeri faaliyetlerde burası önemli bir üs görevi gördü.¹⁴⁹ 1874'de Munzinger, İsmail Paşa'nın yönlendirmesi ile Kızıldeniz ve Kassala topraklarına Mısır tarafından vali olarak atandı.¹⁵⁰ Bunun yanında 1875'te İsmail Paşa Zeyla'yı padişahтан aldığı izin ve yıllık bir miktar ödeme karşılığında kendi kontrolüne geçirdi.¹⁵¹

Her ne kadar XIX. yüzyılın ortalarında İngilizler Aden Körfezi'ne bakan Somali sahillerine büyük ilgi gösterecekler de İngilizlerin buralara yerleşmesi hemen olmadı. East India Company uzun süre Kızıldeniz ve Doğu Afrika üzerinde belirgin bir güç sahibi oldu. Şirket bölge üzerinde daha fazla etkin olmak için keşif gezilerini destekledi. Bu kapsamda Richard Burton'un Somali taraflarında yaptığı geziler son derece önemliydi.¹⁵² Richard Burton, Afrika sahillerinde başladığı ge-

145] Agatha Ramm, *a.g.m.*, 1944, p. 228; L. Hirszowicz, "The Sultan and the Khedive 1892-1908," *Middle Eastern Studies*, Vol. 8, No. 3, Taylor&Francis, 1972, p. 287.

146] Alice Moore-Harell, *a.g.m.*, 1999, p. 19.

147] Alice Moore-Harell, *a.g.m.*, 1999, p. 19.

148] Czeslaw Jesman, "Egyptian Invasion of Ethiopia," *African Affairs*, Vol. 58, No. 230, Oxford University Press, 1959, p. 77.

149] Czeslaw Jesman, *a.g.m.*, p. 77.

150] Arthur E. Robinson, *a.g.m.*, p. 268.

151] Czeslaw Jesman, *a.g.m.*, p. 78; Arthur E. Robinson, *a.g.m.*, p. 269.

152] Jon R. Godsall, "Richard Burton's Somali Expedition 1854-55: Its Wider Historical

ziyi 1854’ün sonu 1855’in başında yaptı. Bölge üzerine önemli bilgiler topladı. Bu bilgiler İngilizlerin Harar gibi yerler hakkında doğrudan iletişim kurmasında önemli rol oynadı.¹⁵³ 1884’te İngiltere, Zeyla ve Berbera’yı işgal etti. Mısırlıların bölgeyi terk etmesiyle başlayan bu işgal Somali’de İngiliz nüfuz sahasının ortaya çıkmasında etkili oldu.¹⁵⁴

Mısır kuvvetleri 1884’te Somali sahillerini boşalttığıında Osmanlı Devleti buraların kendi hâkimiyetinde olduğunu dile getirdi. Somalili kabileler ise bağımsız olmanın yollarını aradı. Ancak bölge Mısırlıların çekilmesi ile İngilizlerin eline geçti ve Obuk çevresindeki Fransızlarla İngilizlerin komşuluğu başladı.¹⁵⁵ İngiltere’nin Somali sahillerine yerleşmesi ile birlikte 1885 baharından itibaren Fransa ile aralarında bazı sıkıntılar kendisini göstermeye başladı.¹⁵⁶ 1882 ile 1885 arasında İngiltere Kızıldeniz’deki konumunu ve Hindistan yolunun güvenliğine ilişkin politikalarını tekrar gözden geçirdi. Bu dönemde Mısır Sevakın ile birlikte İngiliz kontrolüne girmiş, İngiltere’nin Somali sahillerindeki koruma alanları ortaya çıkmıştı. Benzer şekilde Fransa da Hindi-Çin ve Madagaskar’da nüfuzunu tahkim etmiş ve Obuk’taki pozisyonunu sağlama almıştı.¹⁵⁷ Bu dönemde Gladstone da ikinci kez iktidara gelmişti (1880-1885).

İngiltere bölgedeki durumunu sağlama almak için Afrika’daki gelişmeleri daha yakın takibine aldı. Sevakın’ın durumu üzerine İngiliz Kraliyet Mühendislerinden (British Royal Engineers) olan W. H.C. hippindall bölgeyi ziyaret etti. Limanın durumu üzerine incelemeler yaptı. Bir yıl sonra Public Works’e bağlı Kennedy, Sevakın’nde incelemelerde bulundu.¹⁵⁸ Bir başka ilgi alanı ise demiryolları oldu. İngiltere, XIX. yüzyılda Afrika sahip olduğu alanlar arasında bağlantıyı kuvvetlendirmek için demiryollarına önem verdi. Bu kapsamda Lagos’tan

Context and Planning,” *Journal of the Royal Asiatic Society, Third Series*, Vol. 11, No. 2, Cambridge University Press, 2001, p. 135-136.

153] Durmuş Akalın, *a.g.m.*, XXIX/1, 2014, s. 7; Jon R. Godsall, , *a.g.m.*, p. 137.

154] C. J. Jaenen, “The Somali Problem,” *African Affairs*, Vol. 56, No. 233, Oxford University Press, 1957, p. 148; Agatha Ramm, , *a.g.m.*, p. 231.

155] Agatha Ramm, *a.g.m.*, p. 230.

156] Agatha Ramm, *a.g.m.*, p. 232.

157] Agatha Ramm, , *a.g.m.*, p. 227.

158] Kenneth J. Perkins, , *a.g.m.*, p. 284.

Berbera'ya kadar olan demiryolu hatlarının döşenmesi ile ilgili bazı çalışmalara girişildi.¹⁵⁹

Faşoda krizine doğru gidişte ve Afrika'da yaşanan bazı aksaklıklarda Fransa'nın 1870-71'de uğradığı yenilgi son derece etkili oldu.¹⁶⁰ Afrika İngilizler için hep önemliydi. Ancak XIX. yüzyılın sonuna doğru 1885'te Gordon Paşa'nın öldürülmesiyle İngiltere bazı teşebbüsleri askıya aldı.¹⁶¹ İngilizlerin 1885'ten itibaren Sudan tarafındaki etkinliklerinin azalmasıyla birlikte Mehdi, bölgedeki en önemli aktörlerden biri oldu.¹⁶² Bunun üzerine Belçika, Fransa ile 1887'de yaptığı anlaşma ile birlikte Kongo ve Bahre'l Gazel bölgesinde oldukça önemli bir avantaj sağladı. Bu anlaşmadan sonra Belçika, Doğu Afrika ve Nil'in kuzeyine doğru bir yayılma içinde oldu.¹⁶³ 1885'te Sudan üzerindeki etkinliği kısıtlanan İngiltere'nin Kitchener komutasındaki birliklerinin elde ettiği başarılarla 1898'de İngiltere tekrar avantajı kendi eline aldı. Bu kazanımlarla Eylül 1898'de Faşoda önlerine gelen Kitchener ve ona bağlı kuvvetler Fransa'yla bir krizin kapısını da araladı.¹⁶⁴ Daha 1894'te Belçika ve Fransa Nil üzerinde bazı keşifler yapmaya başlayınca bu durum İngilizleri tedirgin etmeye başlamıştı. Bunun üzerine İngilizler Fashoda'yı ele geçirmeye karar verdiler.¹⁶⁵ Tüm bu gelişmeler Osmanlı Devleti'ni de tedirgin ettiğinden Abdülhamid daha fazla Mısır'la ilgilenmeye başladı. 1887'den itibaren de Muhtar Paşa Mısır'da ikamet etmeye başladı.¹⁶⁶

Osmanlı Devleti'ne büyük bir felaket yaşatan 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra bölgedeki en önemli harekâtlar İtalya tarafın-

159] H. G. Prout, "A Central African Railroad", *Journal of the American Geographical Society of New York*, Vol. 23, American Geographical Society, 1891, p. 568-569.

160] Edward Berenson, "Fashoda, Dreyfus and the Myth of Jean-Baptiste Marchand", *Yale French Studies*, No. 111, Yale University Press, 2007, p. 131-133.

161] A. J. P. Taylor, "Prelude to Fashoda: The Question of the Upper Nile 1894-5", *The English Historical Review*, Vol. 65, No. 254, Oxford University Press, 1950, p. 52-53.

162] T. W. Riker, "A Survey of British Policy in the Fashoda Crisis", *Political Science Quarterly*, Vol. 44, No. 1, The Academy of Political Science, 1929, p. 54-55.

163] T. W. Riker, , *a.g.m.*, p. 55.

164] Edward Berenson, *a.g.m.*, p. 137.

165] A. J. P. Taylor, *a.g.m.*, p. 53-54.

166] L. Hirszowicz, *a.g.m.*, p. 287.

dan gerçekleştirildi. İtalya Kızıldeniz'le ilgilenen devletlerden biriydi. 1865'lerde Giuseppe Sapeto L'Italia e il Canale di Suez adlı çalışmasını yazdı. Bu çalışma Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte İtalya'nın Kızıldeniz'de bundan nasıl yararlanabileceğini anlatıyordu.¹⁶⁷ İtalyanlar Sapeto'nun da teşviki ile 1869'da Assab Körfezi'nde Rubatina Shipping Company üzerinden bir arazi satın aldılar. Bundan 16 yıl sonra buradan hareketle İtalyan kuvvetleri Assab ve Musavva'yı işgal ettiler.¹⁶⁸

Assab arazisine yerleşmek için İtalyanlar bölgede bulunan Danakil kabileleri ile görüşmeler yaptı. Bunun için 1860'larından sonundan itibaren Sapeto kabile şeyhleri ile görüşmeler yaptı ve araziye yerleşmeye başladılar. Assab arazisi Hasan bin Ahmed ile İbrahim bin Ahmed'den alındı.¹⁶⁹ 1879'dan itibaren Sapeto, Assab'ın bölge ticaretinde Cidde ile yer değiştirmesini önerdi. 1880'de de Societa Italiana di Commercio coll Africa adlı şirket Yemen'den Cenova'ya kahve ihraç etmeye başladı.¹⁷⁰ İşgali hızlandıran gelişme ise 1881'de Fransa'nın Tunus'u ele geçirmesi oldu. Bu durum İtalya'da hayal kırıklığı yarattı.¹⁷¹

Musavva'nın işgalinden önce Kızıldeniz'deki İtalyan varlığı ciddi bir şekilde artış gösteriyordu. 1883'te ise Caprotti kardeşler Sana'da bir temsilcilik açarak burayla ticareti daha fazla geliştirmenin yollarını aradılar.¹⁷² 1884'te Hudeyde'de İngiliz konsolos yardımcısı göreve başladı.¹⁷³ İtalya'nın Kızıldeniz'de etkinliğini her geçen gün arttırmayla birlikte Nisan 1880'de Cidde'deki İngiliz konsolosu Assab Körfezi'ndeki işlerden de sorumlu konsolos oldu. Böylece yaşanan gelişmelerle ilgili İngiltere biraz daha tedbir alma yoluna gitti.¹⁷⁴ Tüm bu

167] Durmuş Akalın-Selim Parlaz, *a.g.e.*, 2015, s. 173; John Baldry, "Anglo-Italian Rivalry in Yemen and Asir 1900-1934," *Die Welt des Islams*, Vol. 17, Issue ¼, Brill, 1976-1977, p. 157.

168] John Baldry, *a.g.m.*, 1976-1977, p. 157.

169] Rawson W. Rawson, , *a.g.m.*, p. 112.

170] John Baldry, *a.g.m.*, 1976-1977, p. 157.

171] Arthur Marsden, "Salisbury and the Italians in 1896", *The Journal of Modern History*, Vol. 40, No. 1, The University of Chicago Press, 1968, p. 91.

172] John Baldry, *a.g.m.*, 1976-1977, p. 158.

173] John Baldry, *a.g.m.*, 1976-1977, p. 159.

174] Agatha Ramm, *a.g.m.*, p. 220.

ön hazırlıklar neticesinde 1885'te İtalyanlar Musavva'yı işgal etti.¹⁷⁵ İşgalden sonra İtalya Yemen tarafları ile de ilgilendi. 1909'da Marcese Gaetano Benzoni, Ertire ordusuna asker toplamak için Yemen'e gönderildi. Bu geziye Alman kaşif Burckhardt da katıldı. Bu iki isim 1910 Ocak ayında Ibb yolunda öldürüldü.¹⁷⁶

İtalya'nın Yemen'le ilgilenmeye başladığı sırada Osmanlı Devleti henüz tam bir otorite tesis etmiş değildi. 1882 ve 1883'te bu defa Beni Mervan kabilesi Osmanlı Devleti'ne karşı bir isyan teşebbüsünde bulundu. Ancak onlar da bu teşebbüslerini uzun süre devam ettiremediler.¹⁷⁷ Osmanlı Devleti her ne kadar 1871'de Yemen'de varlığını tesis etmiş olsa da 1911'e kadar Yemen'de tam bir asayiş temin edilemedi. Bölgedeki kabileler sık sık Osmanlı Devleti'ne karşı isyan girişimlerinde bulundular.¹⁷⁸ Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda Almanya ile birlikte olunca Kızıldeniz'de nüfuz sahibi olan İngiltere, yerel güçlerle işbirliği yapmaya başladı. Özellikle Arap Yarımadası'nda önde gelen üç yerel güç vardı. Hicaz'da Kutsal Yerler üzerinde söz sahibi olan Şerif Hüseyin, Asir'de söz sahibi olan Seyyid İdris ve Basra Körfezi'nde etkin olan Necid Emiri Abdülaziz ibn Suud dikkati çekiyordu.¹⁷⁹

Habeş tarafları da İngiltere'nin hatta bölge üzerinde ilgisi olan tüm devletlerin takip ettiği yerler arasındaydı. Bu kapsamda önemli bir liman olan Musavva Avrupalı konsolosların ilgi duydukları bir yer oldu. Musavva'da ilk konsolosluk binasını açan ve ilk konsolos atayan Fransızlar oldu.¹⁸⁰ Bunun yanında bir süre sonra İngiltere de bölgeye bir konsolos tayin etti. Ne var ki İngiltere'nin Doğu Afrika ve Habeş işlerini takip etmek üzere atadığı ilk konsolos olan Plowden 1860 yılında Habeş topraklarında öldürüldü.¹⁸¹ Bu dönemde Habeş topraklarında dikkat çekici bir güç olarak II. Teodoros görülüyordu.

175] Kenneth J. Perkins, , *a.g.m.*, p. 283.

176] John Baldry, *a.g.m.*, 1976-1977, p. 159.

177] John Baldry, *a.g.m.*, 1976, p. 168.

178] John Baldry, *a.g.m.*, 1978, p. 148.

179] Jacob Goldberg, "The Origins of British-Saudi Relations: The 1915 Anglo-Saudi Treaty Revisited," *The Historical Journal*, Vol. 28. No. 3, Cambridge University Press, 1985, p. 693.

180] Arthur E. Robinson, *a.g.m.*, p. 265.

181] Arthur E. Robinson, *a.g.m.*, p. 263.

II. Teodoros 1855-1868 tarihleri arasında Habeş topraklarında düzeni sağlayıp İmparator unvanını aldı. Bundan sonra ordusunu geliştirmek için bir dizi faaliyette bulundu. Bunun için de Avrupalılara başvurdu.¹⁸² Mısır’ın Kızıldeniz’in Afrika’ya ait kuzey sahillerinde avantaj elde etmesine rağmen II. Teodoros’tan sonra İmparator olan IV. Yohanna, Mısır ile 1870’li yıllarda sürtüşmeye girmekten kaçınmadı.¹⁸³

Habeş taraflarında birliğin sağlanmasına rağmen İsmail Paşa, Kızıldeniz sahilleri boyunca yayılma politikasından geri adım atmadı. İsmail Paşa’nın Somali üzerine ilgisi Mayıs 1865’te Osmanlı padişahından Musavva ve Sevakın için izin alması ile başladı. Sultan Abdülaziz’in verdiği bu ferman son derece etkili olmuştu.¹⁸⁴ Alınan izinden sonra Ağustos 1870’te Mümtaz Paşa, Süveyş’ten Cape Guardafui’ye kadar uzanan bir alan için vali olarak atandı.¹⁸⁵ İngiltere’nin itirazlarına rağmen Mısır Somali sahilleri ve Doğu Afrika’da yayılmaya devam etti. Bunun üzerine 1875’te General Stanton (Kahire’deki İngiliz konsolos) bu duruma itiraz etti.¹⁸⁶ Mısır’ın Doğu Afrika üzerine olan emelleri 1875’te Zengibar’a dayandı. İsmail Paşa, McKillop Paşa’yı Juba Nehri’nin etrafına bir miktar kuvvetle keşif için gönderdi. Aynı zamanda Gordon Paşa, Viktoria Gölü çevresinde faaliyetler yürüttü.¹⁸⁷ Tüm sıkıntılara rağmen 1863-1879 arasında Mısır idaresini elinde tutan İsmail Paşa düzenli ordularla Mısır’ın topraklarını Doğu Afrika ve Kızıldeniz çevresinde genişletmek için yoğun bir çaba sarfetti.¹⁸⁸

Aynı şekilde İsmail Paşa Sudan üzerine de ilgi gösterdi. Bu kapsamda Charles Gordon, 1877-1880 arasında Sudan’da Mısır idaresini tesis etmek üzere görev yaptı.¹⁸⁹ Mısır’ın 1877’de Sudan’da istihdam ettiği

182] R. A. Caulk, "Firearms and Princely Power in Ethiopia in the Nineteenth Century," *The Journal of African History*, Vol. 13, No. 4, Cambridge University Press, 1972, p. 610.

183] R. A. Caulk, *a.g.m.*, p. 616.

184] E. R. Turton, "Kirk and the Egyptian Invasion of East Africa in 1875: A Reassessment," *The Journal of African History*, Vol. 11 No. 3, Cambridge University Press, 1970, p. 357.

185] E. R. Turton, *a.g.m.*, p. 357-358.

186] E. R. Turton, *a.g.m.*, p. 358.

187] E. R. Turton, *a.g.m.*, p. 355.

188] Alice Moore-Harell, *a.g.m.*, 1999, p. 21.

189] Alice Moore-Harell, *a.g.m.*, 1999, p. 22.

askerlerin sayısı yaklaşık 30.000-35.000 civarındaydı. Bunlar ekseriyetle Mısırlı ve Kuzey ile Geney Sudan'dan katılan askerlerden oluşuyordu.¹⁹⁰ Gordon Paşa, Sudan'da 1877-80 arasında etkin bir görev üstlendi. Mısır bölgedeki konumunu güçlendirmek kadar, köle ticaretini de önlemek için bir dizi tedbir almaya çalıştı.¹⁹¹ Bir süre sonra ise Gordon Paşa görevden ayrıldı. 1880'de Gordon Paşa'nın Sudan'daki valilik görevinden ayrılması ve Sudan'ın içinde bulunduğu durum nedeniyle 1881'de Mehdi isyanı patlak verdi.¹⁹² 1883'te Mısır hükümeti Sudan dışındaki yerlerde bulunan askerlerini çekmeye başladı.¹⁹³ Mısır, Doğu Afrika'da çok fazla tutunamayarak 1884-85'te buradaki belli noktalarda konuşlandırılmış olan askerlerini geri çekmeye başladı.¹⁹⁴ 1881-1885 arasında devam eden Mehdi hareketi Sudan'da 1820'den beri devam eden yaklaşık 60 yıllık Osmanlı-Mısır hâkimiyetine son verdi. Hareketin lideri Muhammed Ahmed bin Abdullah, kısa sürede önemli başarılar kazandı.¹⁹⁵ Mehdi, Ocak 1885'te Hartum'u ele geçirdi. Burası daha sonra Mehdi kuvvetleri için önemli bir merkez olma görevini üstlendi.¹⁹⁶ Muhammed Ahmed'in Haziran 1885'te ölümüyle birlikte yerine Halife Abdullah geçti ve hareketin gücünü 1889'a kadar taşıdı.¹⁹⁷

İngiltere her ne kadar Sudan'daki gelişmelere Mehdi hareketi sırasında müdahil olmasa da Mısırlıları destekledi. Bu arada Mısır, Somali sahillerini 1884'te terk etmeye başlamıştı.¹⁹⁸ Bunun üzerine 1884-1886 arasında Somali'deki kabileler ile anlaşarak bölgedeki konumunu

190] Alice Moore-Harell, *a.g.m.*, 1999, p. 23.

191] Alice Moore-Harell, *a.g.m.*, 1998, p. 113.

192] Alice Moore-Harell, *a.g.m.*, 1999, p. 19.

193] Rawson W. Rawson, *a.g.m.*, p. 102.

194] E. H. M. Clifford, *a.g.m.*, p. 289.

195] Iris Seri-Hersch, "Confronting a Christian Neighbor: Sudanese Representations of Ethiopia in the Early Mahdist Period 1885-89," *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 41, No. 2, Cambridge University Press, 2009, p. 247-248.

196] Iris Seri-Hersch, *a.g.m.*, 2009, p. 248.

197] Iris Seri-Hersch, *a.g.m.*, 2009, p. 248.

198] Douglas Jardine, "Somaliland: The Cinderella of the Empire," *Journal of the Royal African Society*, Vol. 24, No. 94, Oxford University Press, 1925, p. 100.

daha da sağlama aldı.¹⁹⁹ 1888’de İngiltere ve Fransa, Somali sahilleri ile Harar gibi topraklar üzerine olan yayılmayı ve bu konuda ortaya çıkabilecek sıkıntıları çözmek için anlaştılar.²⁰⁰ İngiltere açısından Zeyla’nın ve çevresindeki arazinin değeri, konumu nedeniyle önemi büyüktü.²⁰¹ 1880’lerde ve 1890’ların başında İngiltere’nin Mısır ve Doğu Afrika üzerine olan ilgisi oldukça arttı.²⁰²

Habeş topraklarında II. Teodoros’tan sonra dikkat çeken isim IV. Yohanna oldu. 1872-1889 arasında Habeş kralı olarak görev yapan IV. Yohanna bölgede son derece önemli bir figür oldu.²⁰³ IV. Yohanna, aslında bölgesinde son derece etkili bir güç olsa da Mısır’ın Afrika’daki yayılma faaliyetleri sırasında tarafsız bir tutum takındı.²⁰⁴ Bu da gücünü sağlamlaştırmada etkili oldu. Bu sırada 1855’ten 1889’a kadar Habeş topraklarındaki siyasi gelişmeleri belirleyen Tigre ve çevresi oldu.²⁰⁵ 1889’da IV. Yohanna öldü. 1889’da Habeş kralı IV. Yohanna’nın ölümü ile birlikte yerine geçen II. Menelik, Mehdi karşıtı olan pozisyondan vazgeçti.²⁰⁶ II. Menelik kısa sürede adından söz ettiren bir güç haline geldi. Daha 1887’de Mısır’ın çekilmesinden sonra Harar’da bir ara kurulan bağımsız bir emirlik kendi kontrolüne almıştı.²⁰⁷

Afrika’daki gelişmeler İngiltere’yi rakipleriyle karşı karşıya getirme ihtimali taşıdığından İngiltere, 1888’de Fransa ile Kızıldeniz ve Doğu Afrika üzerine bir anlaşmaya vardı. Mayıs 1894’te de İtalya ile bölge üzerine bir protokol yapıldı.²⁰⁸ Sudan’da Mehdi ile mücadele sırasında

199] Gordon Waterfield, “The Horn of Africa,” *African Affairs*, Vol. 57, No. 226, Oxford University Press, 1958, pp. 14.

200] C. J. Lowe, “Anglo-Italian Differences over East Africa 1892-1895 and Their Effects upon the Mediterranean Entente,” *The English Historical Review*, Vol. 81, No. 319, Oxford University Press, 1966, p. 321-322.

201] C. J. Lowe, , *a.g.m.* p. 322.

202] James C. Robertson, “British Policy in east Africa March 1891 to May 1935,” *The English Review*, Vol. 93, No. 369, Oxford University Press, 1978, p. 835.

203] Iris Seri-Hersch, *a.g.m.*, 2009, p. 248.

204] Iris Seri-Hersch, *a.g.m.*, 2010, p. 5.

205] Kofi Darkwah, *a.g.m.*, p. 105.

206] Iris Seri-Hersch, *a.g.m.*, 2010, p. 2; Durmuş Akalın-Selim Parlaz, *a.g.e.*, 2015, s. 126.

207] E. H. M. Clifford, *a.g.m.*, p. 289.

208] E. H. M. Clifford, *a.g.m.*, p. 290.

İngiliz kuvvetleri Mısırlılara yardımcı oldu. Bunun için İngilizler Seva-kin'e yerleşti ve Mehdi ile mücadele buradan yürütüldü.²⁰⁹ 1890'larda ise İngiltere Sudan'ı kontrol altına aldı. Ardından Uganda ve Kenya nüfuz alanlarına dönüştü. Bunu Zengibar izledi. Ardından kanalın hisseleri satın alındı.²¹⁰ 15 Nisan 1891'de Habeşliler ile İngilizler arasında Nil Nehri etrafındaki İngiltere'nin pozisyonunu belirleyen bir anlaşma yapıldı.²¹¹

Kızıldeniz'in Afrika sahillerini etkileyen XIX. yüzyılın sonuna doğru kendisini gösteren en önemli gelişme İtalya'nın Habeşlilere yenilmesi oldu. 1 Mart 1896'da Habeşliler İtalyanları ağır bir yenilgiye uğrattılar.²¹² II. Menelik 1 Mart 1896'da Adave Savaşı'nı kazandıktan sonra bölgedeki olayların gelişiminde önemli aktörlerden biri oldu.²¹³ 1 Mart 1896'da İngiltere'nin özenle tesis etmeye çalıştığı politika iflas etti. İtalya, Adave'de yenilince Doğu Afrika'daki güç dengesinde geride kaldı.²¹⁴ İtalyanların 1 Mart 1896'da II. Menelik'e yenilmesinin ardından İngiliz birlikleri 12 Mart 1896'da Dongola'ya doğru harekete geçti.²¹⁵ İtalya 1 Mart 1896'da Adave Savaşı'nda yenilince İngiltere'nin ve Fransa'nın bölge üzerindeki nüfuzunda bir artış görüldü.²¹⁶ Savaştan sonra 1897 tarihli İngiliz-Habeş Anlaşması bölgedeki nüfuz alanlarının belirlenmesinde önemli bir rol üstlendi.²¹⁷ İngiltere ile Habeşlilerin 1897'de vardıkları anlaşma bölgenin şekillenmesinde önemli sonuçlar doğurdu. Bu anlaşma II. Menelik'in İtalyanları yenmesinden hemen sonra olmuştu. Bu arada İngiltere Mısırlılar ile birlikte Sudan'da bir

209] Kenneth J. Perkins, *a.g.m.*, p. 283.

210] Halford L. Hoskins, *a.g.m.*, p. 149.

211] Harold G. Marcus, "Ethio-British Negotiations concerning the Western Border with Sudan 1896-1902," *The Journal of African History*, Vol. 4, No. 1, Cambridge University Press, 1963, p. 81.

212] R. A. Caulk, *a.g.m.*, p. 625.

213] Harold G. Marcus, "The Foreign Policy of the Emperor Menelik 1896-1898: A Rejinder," *The Journal of African History*, Vol. 7 No. 1, Cambridge University Press, 1966, p. 117.

214] Harold G. Marcus, *a.g.m.*, p. 81.

215] Harold G. Marcus, *a.g.m.*, p. 118.

216] James C. Robertson, *a.g.m.*, p. 835.

217] Gordon Waterfield, *a.g.m.*, 1958, p. 14.

savaş veriyordu. Kitchener komutasındaki birlikler Omdurman’da dervişleri yenmeyi başardılar.²¹⁸ 1885-1898 arasında Mehdi hareketi etkili olduğundan bu durum Sudan-Habeş ilişkilerini ve İngiltere’nin bölgeyi ele almasını doğrudan etkiledi.²¹⁹

Sonuç:

Kızıldeniz, tarih boyunca birçok yönden önemli ve değerli bir deniz olmuştur. Gerek etrafında yerleşen toplumların kendi arasındaki ilişkiler gerekse de bölgeye dışarıdan gelenler her zaman bu denize muhtaç olmuşlardır. Kızıldeniz’in bu özgün konumu ise XIX. yüzyılda önceki dönemlerden daha fazla ön plana çıkmış ve XVI. yüzyılda Portekizlilerin bölgeye sokulma teşebbüsleri ile kıyaslandığında XIX. yüzyıl daha da hareketli geçmiştir. Uzun yıllar bu deniz etrafındaki arazinin hâkimi konumunda olan Osmanlı Devleti ise gücünü kaybetmeye başlayınca Kızıldeniz üzerinde bir paylaşım kavgası başlamıştır. Bu dönemde Hindistan, Çin ve Hint Okyanusu etrafında gücünü artıran Avrupalı devletler ve özellikle İngiltere, Osmanlı Devleti’nin bölgedeki otoritesinin sarsılmasıyla bölgeye yerleşmeye çalışmışlardır.

Kızıldeniz’i Avrupalı devletler açısından yüzyılın başında daha da dikkat çekici bir noktaya sürükleyen gelişme ise Napoleon Bonaparte’nin Mısır’a askerleriyle beraber çıkması olmuştur. Bu gelişme karşısında İngiltere, Yemen toprakları ve Aden Körfezi’nde bir dizi tedbire başvurmuştur. İngiltere’nin yüzyılın başında aldığı tedbirler kapsamında yerleştiği araziler ise zaman içinde İngiltere’ye üs vazifesi görmüş stratejik noktalara dönüşmüştür. Bu durum İngiltere ile rekabet halinde olan devletlerin de Kızıldeniz’e ayrıca önem atfetmelerine neden olmuştur. Bu kapsamda ilk dikkat çeken devlet Fransa olsa da XIX. yüzyıl boyunca başka devletler de bu rekabete dâhil olmuşlardır.

Osmanlı Devleti açısından Kızıldeniz ile olan bağlantının sekteye uğraması ve zamanla aşınmasında Mısır ile ilişkiler daha belirleyici olmuştur. Yüzyılın başında Mehmed Ali Paşa, bölgedeki Osmanlı varlığının altını oyarken ve gücünü arttırırken yüzyılın ortalarında doğru

218] Gordon Waterfield, “Trouble in the Horn of Africa?: The British Somali Case”, *International Affairs*, Vol. 32, No. 1, Wiley, 1944, p. 54.

219] Iris Seri-Hersch, *a.g.m.*, 2010, p. 1.

bu politika ekseninde Said Paşa ve Hidiv İsmail Paşa'nın da benzer gayretleri olmuştur. Mısır'ın bir dönem Kızıldeniz'in Afrika sahillerinde kurduğu hâkimiyet sarsılmaya başlayınca bu defa boşluk Avrupalı devletler ve onların bölgede faaliyet gösteren şirketleri tarafından hızlıca doldurulmuştur. Neticede bu çalışmalar Kızıldeniz etrafındaki arazilerin Osmanlı kontrolü altından çıkışını hızlandırmıştır.

Kızıldeniz sahillerinde yabancıların en fazla söz sahibi olduğu ve sömürgecilik kapsamında yerleşmeye başladıkları noktalar Afrika sahilleri olmuştur. Bu bölgede Somali'nin Aden Körfezi sahillerine İngilizler, şimdiki Cibuti taraflarına Fransızlar, Eritre'ye İtalyanlar ve Mısır ile Sevakin sahiline de İngilizler yerleşmişlerdir. Arap Yarımadası'nda ise İngiltere'nin güdümüne giren Basra Körfezi'nin doğu sahilleri dışında Yemen ve özellikle Aden şehri Osmanlı kontrolünden çıkan yerler olmuştur. Ancak bu yerlerin geri alınması ya da en azından daha başka kayıplara fırsat verilmemesi için XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde bir toparlanma gözlenmiştir. Bu politika kısmen de olsa başarılı olmuş ve Avrupalı devletlerin bölgeye yerleşmelerini sınırlamıştır. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın yıkıcı etkisi Kızıldeniz hâkimiyetine de esaslı bir zarar vermiştir. Ancak II. Abdülhamid mevcut durumu hilafet makamını güçlendiren yeni bir politika değişikliği ile en aza indirmeye çalışmıştır. Ne var ki Mısır'da İngiliz işgalinin sonlandırılmaması ve Yemen'de yüzyılın ikinci yarısı boyunca devam eden savaş, toparlanmayı zorlaştırmıştır. Bu yüzden de önceleri küçük arazilerin elden çıktığı Kızıldeniz'in Afrika sahillerinde çok büyük arazilerde Avrupalı devletlerin koruma alanları ortaya çıkmıştır. Buna rağmen Osmanlı Devleti yıkılana kadar Kızıldeniz'i bir iç denizi gibi görmeye devam etmiş, diplomatik ve askeri yollardan haklarını korumak için ciddi bir mücadele içinde olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abir, M. "Modernisation, Reaction and Muhammad Ali's Empire," *Middle Eastern Studies*, Vol. 13, No. 3, Taylor&Francis, 1977, p. 295-313.
- , "Aden'in İşgali ve İşgalden Sonra Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'de Aldığı Tedbirler." *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 2014, ss. 357-404.
- Akalın, Durmuş. "İngiltere ve Osmanlı Devleti Arasında Perim Adası (1798-1914). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 56, 2014.
- , "Kızıldeniz'de Cibuti Üzerinden Yapılan Silah Kaçakçılığının Yemen'e Etkileri ve Osmanlı Devleti (1898-1914)." *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 58, 2015, s. 651-686.
- , "Kuzey Yemen'de Osmanlıların Yerli Kabilelerle Münasebetleri Kapsamında Hakem Kabilesi (1849-1904)." *Belgi*, Sayı 7, 2014.
- , "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı-Mısır Sınır Tartışmaları ve Hafir Kasabası." *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/28, 2014, s. 45-80.
- , "Somali'de Berbera Limanı ve Osmanlı Devleti'nin Bölge Üzerindeki İddiaları (1839-1894)." *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/1, 2014, s. 1-35.
- , *Süveyş Kanalı*. Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2015.
- , "Yemen'in Kuzeyinde Osmanlı İdaresinin Yeniden Tesis Edilmesi ve Mekke Şerif Muavini Kıbrıslı Tefik Paşa (1848-1851)." *Mediterranean Journal of Humanities*, V/1, 2015, s. 17-42.
- , Selim, Parlaz. *XIX. Yüzyılda, Doğu Afrika'da Osmanlılar ve İtalyanlar*. Kesit Yayınları, İstanbul, 2015.
- , "XIX. Yüzyılda Aden Körfezi'nde Avrupalı Güçler ve Osmanlı Devleti." *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi*, Saraybosna, 4-5 Mayıs 2015.
- Allahverdi, Reyhan Şahin. "Kızıldeniz'de Osmanlı Hâkimiyeti: Özdemi-roğlu Osman Paşa'nın Habeşistan Beylerbeyliği (1561-1567)." *Studies of the Ottoman Domain*, Cilt 3, Sayı 5, 2013, s. 35-48.
- Bailey, Frank E. "The Economics of British Foreign Policy 1825-50." *The Journal of Modern History*, Vol. 12 No. 4, The University of Chicago Press, 1940, p. 449-484.
- Baldry, John. "Al-Yaman and the Turkish Occupation 1849-1914." *Arabica*, T. 23, Fasc. 2, Brill, 1976, p. 156-196.

- ___, "Anglo-Italian Rivalry in Yemen and Asir 1900-1934," *Die Welt des Islams*, Vol. 17, Issue ¼, Brill, 1976-1977, p. 155-193.
- ___, "British Naval Operations against Turkish Yaman 1914-1919," *Arabica*, T. 25 Fasc. 2, Brill, 1978, p. 148-197.
- ___, "The Yamani Island of Kamaran during the Napoleonic Wars." *Middle Eastern Studies*, Vol. 16, No. 3, Taylor&Francis, 1980, p. 246-266.
- Bektaş, Yakup. "The Sultan's Messenger: Cultural Constructions of Ottoman Telegraphy, 1847-1880." *Technology and Culture*, Vol. 41, No. 4, The Johns Hopkins University Press, 2000, p. 669-696.
- Berenson, Edward. "Fashoda, Dreyfus and the Myth of Jean-Baptiste Marchand." *Yale French Studies*, No. 111, Yale University Press, 2007, p. 129-142.
- Bostancı, Mustafa. "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da Hakimiyet Mücadelesi." *Akademik Bakış*, Cilt 7 Sayı 14, 2014, s. 117-136.
- Bujra, A. S. "Urban Elites and Colonialism: The Nationalist Elites of Aden and South Arabia." *Middle Eastern Studies*, Vol. 6, No. 2, Taylor&Francis, 1970, p. 189-211.
- Casale, Giancarlo. "The Ottoman Administration of the Spice Trade in the Sixteenth-Century Red Sea and Persian Gulf." *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 49, No. 2, Brill, p. 170-198.
- Caulk, R. A. "Firearms and Princely Power in Ethiopia in the Nineteenth Century." *The Journal of African History*, Vol. 13, No. 4, Cambridge University Press, 1972, p. 609-630.
- Chew, Emrys. "The Naning War, 1831-1832: Colonial Authority and Malay Resistance in the Early Period of British Expansion." *Modern Asian Studies*, Vol. 32, No. 2, Cambridge University Press, 1998, p. 351-387.
- Clifford, E. H. M. "The British Somaliland-Ethiopia Boundary." *The Geographical Journal*, Vol. 87 No. 4, The Royal Geographical Society, 1936, p. 289-302.
- Darkwah, Kofi. "Emperor Theodore II and the Kingdom of Shoa 1855-1865." *The Journal of African History*, Vol. 10, No. 1, Cambridge University Press, 1969, p. 105-115.
- Elie, Serge D. "Soqatra: South Arabia's Strategic Gateway and Symbolic Playground." *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 33, No. 2, Taylor&Francis, 2006, p. 131-160.
- Erol, Burak Gani. "Coğrafi Keşifler ve Memlükler ile Portekizliler Arasın-

- daki Mücadeleler." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 24, 2013, s. 109-122.
- Godsall, Jon R. "Richard Burton's Somali Expedition 1854-55: Its Wider Historical Context and Planning." *Journal of the Royal Asiatic Society, Third Series*, Vol. 11, No. 2, Cambridge University Press, 2001, p. 135-173.
- Goldberg, Jacob. "The Origins of British-Saudi Relations: The 1915 Anglo-Saudi Treaty Revisited." *The Historical Journal*, Vol. 28. No. 3, Cambridge University Press, 1985, p. 693-703.
- Headrick, Daniel R. Pascal, Griset. "Submarine Telegraph Cables: Business and Politics 1838-1939." *The Business History Review*, Vol. 75 No. 3, The President and Fellows of Harvard College, 2001, p. 543-578.
- Hirszowicz, L. "The Sultan and the Khedive 1892-1908." *Middle Eastern Studies*, Vol. 8, No. 3, Taylor&Francis, 1972, p. 287-311.
- Hoskins, Halford L. "British Policy in Africa 1873-1877: A Study in Geographical Politics." *Geographical Review*, Vol. 32, American Geographical Society, 1942, p. 140-149.
- Hoyt, Sarah F. "The Name of the Red Sea." *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 32, No. 2, American Oriental Society, 1912, p. 115-119.
- Ingram, Edward, "From Trade to Empire in the near East: I: The End of the Spectre of the Overland Trade 1775-1801", *Middle Eastern Studies*, Vol. 14 No. 1, Taylor&Francis, 1978, p. 3-21.
- Ingram, Edward. "The Exploration of the Aden Protectorate." *Geographical Review*, Vol. 28, No. 4, American Geographical Society, 1938, p. 638-651.
- Ingram, Edward. "The Geopolitics of the First British Expedition to Egypt-III: The Red Sea Campaign, 1800-1." *Middle Eastern Studies*, Vol. 31, No. 1, Taylor&Francis, 1995, p. 146-169.
- Ireland, Alleyne. "The Victorian Era of British Expansion: II. The Colonies and India." *The North American Review*, Vol. 172. No. 534. University of Northern Iowa, 1901, p. 734-750.
- Jacob, Harold. "The Kingdom of the Yemen: Its Place in the Comity of Nations." *Transactions of the Grotius Society*, Vol. 18, Cambridge University Press, 1932, p. 131-153.
- Jaenen, C. J. "The Somali Problem." *African Affairs*, Vol. 56, No. 233, Oxford University Press, 1957, p. 147-157.
- Jardine, Douglas. "Somaliland: The Cinderella of the Empire." *Journal of*

- the Royal African Society*, Vol. 24, No. 94, Oxford University Press, 1925, p. 100-109.
- Jesman, Czeslaw. "Egyptian Invasion of Ethiopia." *African Affairs*, Vol. 58, No. 230, Oxford University Press, 1959, p. 75-81.
- Kelly, J. B., "Mehmet Ali's Expedition to the Persian Gulf 1837-1840", *Middle Eastern Studies*, Vol. 2, No. 1, Taylor&Francis, 1965, p. 31-65.
- Kızılkaya, Oktay. "XIX. Yüzyılın Sonu XX. Yüzyılın Başlarında Basra Körfezi'nde Uluslararası Hâkimiyet Mücadelesi." *Turkish Studies*, Vol. 8/7, Ankara, 2013, p. 293-306.
- Kimche, David. "The Opening of the Red Sea to European Ships in the Late Eighteenth Century." *Middle Eastern Studies*, Vol. 8, No. 1, Taylor&Francis, 1972, p.63-71.
- Lawson, Fred H. "International Regimes and Commercial Hegemony: control of the Arabian Littoral 1800-1905." *The International Review*, Vol. 5, No. 1, Taylor&Francis, 1983, p. 84-112.
- Low, Michael Christopher. "Empire and the Hajj: Pilgrims, Plagues and Pan-Islam under British Surveillance, 1865-1908." *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 40, No. 2, Cambridge University Press, 2008, p. 269-290.
- Lowe, C. J. "Anglo-Italian Differences over East Africa 1892-1895 and Their Effects upon the Mediterranean Entente." *The English Historical Review*, Vol. 81, No. 319, Oxford University Press, 1966, p. 315-336.
- Marcus, G. Harold. "Ethio-British Negotiations concerning the Western Border with Sudan 1896-1902." *The Journal of African History*, Vol. 4, No. 1, Cambridge University Press, 1963, p. 81-94.
- Marcus, Harold G. "The Foreign Policy of the Emperor Menelik 1896-1898: A Rejinder." *The Journal of African History*, Vol. 7 No. 1, Cambridge University Press, 1966, p. 117-122.
- Marsden, Arthur. "Salisbury and the Italians in 1896." *The Journal of Modern History*, Vol. 40, No.1, The University of Chicago Press, 1968, p. 91-117.
- McCarthy, Justin. "Nineteenth-Century Egyptian Population." *Middle Eastern Studies*, Vol. 12, No. 2, Taylor&Francis, 1976, p. 1-39.
- Melamid, Alexander. "The Kamaran Islands." *Geographical Review*, Vol. 86, No. 1, American Geographical Society, 1996, p. 108-110.
- Moore-Harell, Alice. "Slave Trade in the Sudan in the Nineteenth Century and Its Suppression in the Years 1877-80." *Middle Eastern Studies*, Vol.

- 34, No. 2, Taylor&Francis, 1998, p. 113-128.
- , "The Turco-Egyptian Army in sudan on the Eve of the Mahdiyya 1877-80." *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 31 No 1, Cambridge University Press, 1999, p. 19-37.
- Norris H. T. ve F. W. Penhey. "The Historical Development of Aden's Defences." *The Geographical Journal*, Vol. 121 No. 1, The Royal Geographical Society, 1955, p. 11-20.
- Ochsenwald, W. L. "The Jidda Massacre of 1858." *Middle Eastern Studies*, Vol. 13, No. 3, Taylor&Francis, 1977, p. 314-326.
- Orhonlu, Cengiz. "XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar." *Tarih Dergisi*, XII/16 (Eylül 1961), s. 1-23.
- , "Hint Kaptanlığı ve Piri Reis." *Bellekten*, XXXIV/34 (Nisan 1970), s. 235-254.
- Perkins, Kenneth J. "The Best Laid out Town on the Red Sea: The Creation of Port Sudan, 1904-09." *Middle Eastern Studies*, Vol. 27, No. 2, Taylor&Francis, 1991, p. 283-302.
- Prout, H. G. "A Central African Railroad." *Journal of the American Geographical Society of New York*, Vol. 23, American Geographical Society, 1891, p. 566-574.
- Ramm, Agatha. "Great Britain and the Planting of Italian Power in the Red Sea, 1868-1885." *The English Historical Review*, Vol. 59, No. 234, Oxford University Press, 1944, p. 211-236.
- Rawson, W. Rawson. "European Territorial Claims on the Coasts of the Red Sea and Its Southern Approaches in 1885." *Proceedings of the Royal Geographical Society*, Vol. 7, No. 2, Wiley, 1885, p. 93-119.
- Riker, T. W. "A Survey of British Policy in the Fashoda Crisis." *Political Science Quarterly*, Vol. 44, No. 1, The Academy of Political Science, 1929, p. 54-78.
- Robbins, Robert R. "The Legal Status of Aden Colony and the Aden Protectorate", *The American Journal of International Law*, Vol. 33, No. 4, American Society of International Law, 1939, p. 700-715.
- Robinson, Arthur E. "The Egyptian-Abyssinian War of 1874-1876", *The Journal of African Society*, Vol. 26, No. 103, Oxford University Press, 1927, p. 263-280.
- Robertson James C. "British Policy in east Africa March 1891 to May 1935", *The English Review*, Vol. 93, No. 369, Oxford University Press, 1978, p. 835-844.

- Searight, Sarah. "A Waghorn Letter Book for 1840." *Journal of the Royal Asiatic Society*, Third Series, Vol. 7 No. 2, Cambridge University Press, 1997, p. 229-248.
- Seri-Hersch, Iris, "Confronting a Christian Neighbor: Sudanese Representations of Ethiopia in the Early Mahdist Period 1885-89." *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 41, No. 2, Cambridge University Press, 2009, p. 247-267.
- , "Transborder Exchanges of People, Things, and Representations: Revisiting the Conflict Between Mahdist Sudan and Christian Ethiopia 1885-1889." *The International Journal of African Historical Studies*, Vol. 43, No. 1, Boston University African Studies Center, 2010, p. 1-26.
- Shahvar, Soli. "Concession Hunting in the Age of Reform: British Companies and the Search for Government Guarantees; Telegraph Concessions through Ottoman Territories, 1855-58." *Middle Eastern Studies*, Vol. 38, No. 4, Taylor&Francis, 2002, p. 169-193.
- Shaw, A.G.L., "British Attitudes to the Colonies 1820-1850", *Journal of British Studies*, Vol. 9, No. 1, Cambridge University Press, 1969, p. 71-95.
- Taylor, A. J. P. "Prelude to Fashoda: The Question of the Upper Nile 1894-5." *The English Historical Review*, Vol. 65, No. 254, Oxford University Press, 1950, p. 52-80.
- Toledano, Ehud R. "Late Ottoman Concepts of Slavery (1830s-1880s)." *Poetics Today*, Vol. 14, No. 3, Duke University Press, 1993, p. 477-506.
- Turton, E. R. "Kirk and the Egyptian Invasion of East Africa in 1875: A Reassessment." *The Journal of African History*, Vol. 11 No. 3, Cambridge University Press, 1970, p. 355-370.
- Waterfield, Gordon, "The Horn of Africa." *African Affairs*, Vol. 57, No. 226, Oxford University Press, 1958, p. 11-19.
- , "Trouble in the Horn of Africa?: The British Somali Case." *International Affairs*, Vol. 32, No. 1, Wiley, 1944, p. 52-60.
- Wellsted, R. "Observations on the Coast of Arabia between Ras Mohammed and Jiddah." *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 6, Wiley, 1836, p.51-96.